

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETAS
PSICHOLOGIJOS KATEDRA

SKIRMANTĖ GILYTĖ
TEISĖS PSICHOLOGIJOS STUDIJŲ PROGRAMA

Suvokiamos atskirties sąajos su asmens subjektyvia ir psichologine gerove

Magistro darbas

Darbo vadovė: prof. dr. Rita Žukauskienė

Vilnius, 2012

Turiny

Pratarmė	4
1. Įvadas	5
1.1. Socialinės atskirties samprata	5
1.1.1. Socialinės atskirties veiksniai, sritys	6
1.2. Subjektyvios ir psichologinės gerovės samprata	7
1.2.1. Subjektyvios gerovės samprata	8
1.2.2. Subjektyvios gerovės komponentai	8
1.2.2.1. Pasitenkinimas gyvenimu	8
1.2.2.2. Emocingumas	9
1.2.2.3. Pasitenkinimas svarbiomis gyvenimo sritimis	10
1.2.3. Psichologinės gerovės modelis	10
1.2.4. Veiksniai, lemiantys subjektyvią ir psichologinę gerovę	12
1.2.4.1. Savęs vertinimas	12
1.2.4.2. Santykiai su kitais	12
1.2.4.3. Fizinė sveikata	13
1.2.4.4. Saugumo jausmas	14
1.2.4.5. Užimtumas	15
1.3. Nuteistieji – socialiai pažeidžiama asmenų grupė	15
1.4. Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai, hipotezės	18
2. Metodika	20
2.1. Tyrimo dalyviai	20
2.2. Tyrimo metodikos	21
2.3. Tyrimo eiga	24
2.4. Duomenų tvarkymas	25
3. Rezultatai ir jų aptarimas	26
3.1. Demografinė tiriamųjų charakteristika	26
3.2. Socialinės atskirties skalės įverčio skiriamosios reikšmės nustatymas	27
3.3. Socialinės atskirties dimensijų įverčių skirtingose tiriamųjų grupėse, sudarytose pagal demografinius kintamuosius, palyginimas	29
3.4. Demografiniai rodikliai, padedantys numatyti nuteistųjų suvoktą socialinę atskirtį	31
3.5. Suvoktos socialinės atskirties ryšys su psichologinės gerovės matmenimis	32
3.6. Subjektyviai patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties nuteistųjų psichologinės gerovės komponentų rezultatų palyginimas	33
3.7. Psichologinės gerovės skalių įverčiai, leidžiantys numatyti nuteistųjų, nesančių laisvės atėmimo institucijoje, subjektyvų socialinės atskirties suvokimą	35
3.8. Suvoktos socialinės atskirties ryšys su subjektyvios gerovės komponentais	35

3.9. Subjektyviai patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties nuteistųjų subjektyvios gerovės komponentų rezultatų palyginimas	38
3.10. Subjektyvios gerovės komponentai, leidžiantys numatyti nuteistųjų, nesančių laisvės atėmimo institucijoje, subjektyvų socialinės atskirties suvokimą	39
4. Rezultatų apibendrinimas	41
Išvados	44
Santrauka	45
Summary	46
Literatūros sąrašas	47
Priedai	53

Pratarmė

Užsienio literatūroje plačiai nagrinėjamos asmenų, patekusių į įkalinimo įstaigas, elgesio ir emocinės problemos, kaip savižudybės, savęs žalojimas, depresija, saugumo jausmo pokyčiai (Garland, 2005; Hall, Gabor, 2004). Tuo tarpu, nagrinėjant mokslinę literatūrą pastebima, kad tyrimų, analizuojančių nuteistųjų, atliekančių bausmę visuomenėje ar išėjusių iš įkalinimo įstaigų, subjektyvią ir psichologinę gerovę, trūksta. Šie asmenys visuomenėje susiduria su nemažai kliūčių, kaip naujas jų teisinio statuso suvokimas, socialinių ryšių praradimas, sunkumai įsidarbinant dėl darbdavių neigiamų nuostatų, o trūkstant materialinių išteklių kyla problemų su būsto išlaikymu, savęs ir savo artimųjų aprūpinimu. Pastebima, kad dėl savęs menkinimo ir socialinio aplinkinių atstūmimo šie asmenys dažnai pasitraukia į visuomenės nuošalį. Tačiau, ar jie pasmerkti visada būti nelaimingais? Juk ne visi tokiais aplinkybėmis palūžta, bet sugeba prisitaikyti prie naujų sąlygų, susidoroti su gyvenimo pokyčiais, tam tikrais būdais atstato/sukuria savo gerovę. Lietuvoje yra vykdomi įvairūs projektai, orientuoti į nuteistųjų socialinę integraciją. Ataskaitose pateikiami rezultatai, kiek nuteistųjų gavo pagalbą įsigyjant būstus, kiek įsidarbino, kiek nenusikalto pakartotinai. Tačiau, ar šie rodikliai leidžia daryti išvadas apie nuteistųjų socialinės atskirties mažėjimą? Kaip E. Diener ir M. Seligman rašė, ekonominės sąlygos gali augti, bet tai nereiškia, kad kartu auga ir pasitenkinimas gyvenimu.

E. Diener (2007) teigia, kad žmonės grįžta į vidutinę laimės būseną tiek po labai gerų, tiek po labai blogų išgyvenimų. Šiuo požiūriu pripažįstamas aplinkos įvykių poveikis subjektyviai ir psichologinei gerovei, bei pabrėžiama individualių asmens savybių svarba jai kontroliuoti. Šiai dienai kalbant apie subjektyvią ir psichologinę gerovę neatsiejamai diskutuojama apie psichinius, emocinius, fizinius, socialinius, ekonominius, kultūrinius gerovės aspektus (Diener, 2009; Gutierrez, 2004; Park, 2004; Ryan ir Deci, 2001; Ryff and Singer, 1998). Šie kintamieji nagrinėjami ir vertinant socialinę atskirtį, todėl tikėtina, kad tarp jos ir subjektyvios bei psichologinės gerovės turėtų būti sąsajos.

Mūsų Valstybėje nuteistieji teoriškai yra išskiriami, kaip socialinę atskirtį patirianti grupė. Tačiau atliktų empirinių tyrimų, kurie leistų pagrįsti šį teiginį, aptikti nepavyko. Todėl šiame darbe sieksime įvertinti nuteistųjų, nesančių įkalinimo institucijose, patiriamą socialinę atskirtį. Taip pat, bandysime nustatyti, kaip nuteistųjų suvokiama atskirtis siejasi su jų subjektyvia ir psichologine gerove.

Įvadas

1.1. Socialinės atskirties samprata

Socialinės atskirties reiškinys, kaip tyrimo objektas psichologų ir sociologų darbuose atsirado palyginus neseniai. Prieš du dešimtmečius pradėta gilintis į šio visuomenės reiškinio konceptualizaciją, jį sukeliančių veiksnių nustatymą, rizikos veiksnių įvertinimą. Europoje augantis susidomėjimas nagrinėti socialinę atskirtį siejamas su Europos sąjungos politikos tikslais, iškeltais 1990-ųjų antroje pusėje. Socialinės atskirties mažinimas visuomenėje buvo įvardintas kaip vienas pagrindinių bendros politikos siekių.

Mokslininkai, ėmęsi nagrinėti socialinės atskirties reiškinį, susidūrė su nemenku iššūkiu jį apibrėžti. Mat socialinė atskirtis yra daugiakomponentinis, multidimensinis visuomenės procesas. Ko gero todėl, analizuojant lietuvių ir užsienio tyrėjų straipsnius apie socialinę atskirtį dažnai aptinkami bandymai šį reiškinį aprašyti per rizikos faktorius, pasekmes ar pasireiškimo sritis. Pavyzdžiui ES pateiktoje publikacijoje teigiama, kad socialinė atskirtis yra procesas, kurio metu individai yra nustumiami į visuomenės nuošalį, o jų socialinis dalyvavimas yra ribojamas dėl materialinio nepritekliaus, išsilavinimo neprieinamumo ar diskriminacijos (Eurostat, 2010). Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateiktame dokumente¹ galima rasti tokį socialinės atskirties apibūdinimą: socialinė atskirtis – tai procesas, kuris gali reikštis vienoje ar keliose gyvenimo srityse, tokiose kaip atskirtis nuo gamybos (darbo rinka, išsilavinimas ir įgūdžiai), atskirtis nuo vartojimo (vartojimo įpročiai, gyvenimo sąlygos, būstas, sveikatos apsauga, transportas, mobilumas), politinė atskirtis (nematomumas viešajame gyvenime), atskirtis nuo socialinio gyvenimo (nedalyvavimas organizacijose, socialinių tinklų silpnumas). G. Room (1999) bandė pateikti glaustesnį socialinės atskirties apibūdinimą – tai dinamiškas procesas, lemiantis daugiamatę nepalankią individo padėtį, kuri remiasi namų ūkio ir bendruomenės ištekliais ir pasireiškia katastrofiniu ryšių nutrūkimu.

Apibendrinant nagrinėtus lietuvių ir užsienio autorių darbus, pastebima, kad socialinės atskirties, plačiai paplitusio socialinio reiškinio, vieningo apibrėžimo iki šiol nėra. Greičiau jie papildė vienas kitą. Ko gero tikslą, sukurti vieningą socialinės atskirties apibrėžimą, pasiekti yra sunku, nes šio socialinio reiškinio apibrėžimas pirmiausia priklauso nuo autorių turimos sampratos apie atskirties

¹Socialinės integracijos paslaugų socialiai pažeidžiamų ir socialinės rizikos asmenų grupėms situacijos, poreikių ir rezultatyvumo vertinimas, siekiant efektyviai panaudoti 2007-2013 m. ES struktūrinę paramą ataskaita, 2011

komponentus, todėl savo darbuose jie pateikia kiek skirtingus apibūdinimus (pvz. Jehoel-Gijsbers and Vrooman, 2008; Mikulionienė, 2005; Binkauskienė ir Misiūnas, 2004; Brazienė ir Guščinskienė, 2004).

1.1.1. Socialinės atskirties veiksniai, sritys

Natūralu, kad autoriai, turėdami skirtingą socialinės atskirties teorinį pagrindimą, šiek tiek skirtingai išskiria ir ją lemiančius veiksnius. Tiesa, didžiąja dalimi išskiriami įvairūs objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai sutampa (galiausiai juk kalbama apie tą patį reiškinį), galbūt daugiau skiriasi tų veiksmų reikšmingumo akcentavimas. To pasekoje sutinkami skirtingi šių veiksmų skirstymai į grupes. Štai G. Binkauskienė ir A. Misiūnas (2004) socialinės atskirties veiksmus siūlo grupuoti į:

- *politinius* – tai fundamentalių politinių (Žmogaus), socialinių ir ekonominių teisių ribojimas;
- *socialinius-ekonominius* – tai mažos pajamos, paslėpta bei dalinė bedarbystė, dideli socialinio mobilumo mastai;
- *kultūrinius-psichologinius* – tai stigmatizmas, bejėgiškumas, menkinimas, ignoravimas.

Tuo tarpu jau minėtame Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pateiktame dokumente¹ išskiriami tikie socialinės atskirties veiksniai:

- *individualūs* – tai motyvacijos ar kvalifikacijos trūkumas, nesugebėjimas savęs teigiamai vertinti, pasyvumas, naujovių baimė, savo teisių nežinojimas, nepasitikėjimas savimi ir kitais, nepakankamas išsilavinimas, verslumo stoka ir kt.;
- *socialiniai*, pasireiškiantys visuomenės poveikiu asmeniui (nedarbas, žemas gyvenimo lygis, nepakankamas dalyvavimas bendruomenės ir visuomenės socialiniame gyvenime, neigiami stereotipai ir išankstiniai nusistatymai, diskriminacija ir kt.);
- *instituciniai* – tai sąlygų socialiai pažeidžiamų asmenų dalyvavimui nebuvimas (įstaigų nepritaikymas neįgaliesiems, transporto ir mobilumo priemonių trūkumas kaimo vietovėse ir kt.).

Apjungti skirtingus požiūrius (skirtingus objektyvius ir subjektyvius atskirties komponentus) bei pateikti struktūruotą ir išsamią socialinės atskirties veiksmų schemą pabandė olandų tyrėjai G. Jehoel-Gijsbers ir C. Vrooman (2007). Jie išskyrė keturias pagrindines socialinės atskirties dimensijas, kurias apima tam tikrus veiksmus, lemiančius atskirtį:

- I. Ekonominė-struktūrinė atskirtis (objektyvūs veiksniai):

- a. *Pirma dimensija*: materialinis nepriteklus – materialių daiktų trūkumas baziniams poreikiams patenkinti; problematikos skolos; pagrindinių išlaidų (mokesčių) apmokėjimo problemos.
- b. *Antra dimensija*: socialinės teisės - bendradarbiavimas su socialinėmis institucijomis; socialinės paramos gavimas; sveikatos priežiūros paslaugos; socialinis draudimas; komercinių paslaugų prieinamumas (bankai, draudimo kompanijos ir pan.); išsilavinimo prieinamumas; gyvenamo būsto sąlygos; nesaugi gyvenama aplinka.

II. Socialinė-kultūrinė atskirtis (subjektyvūs veiksniai):

- c. *Trečia dimensija*: nepakankama socialinė integracija – dalyvavimo formaliose ir neformaliose socialinėse grupėse trūkumas; skurdi laisvalaikio veikla; neadekvati socialinė parama iš kitų; socialinė izoliacija.
- d. *Ketvirta dimensija*: nepakankama kultūrinė/normų integracija – neadekvatus visuomenės normų ir vertybių įsisavinimas, pasireiškiantis netinkama darbo etika, sukčiavimu socialinės apsaugos sistemoje, delinkventiniu elgesiu, devintiniu požiūriu į vyrų ir moterų teises ir pareigas, neįsitraukimas į bendruomenės gyvenimą.

Remdamiesi šiuo socialinės atskirties modeliu, Olandijos Socialinio ir kultūrinio planavimo biuro darbuotojai yra parengę matavimo skalę, kuri leidžia išreikšti socialinės atskirties laipsnį vienu skaičiumi. Jų atlikto tyrimo taikant socialinės atskirties skalę rezultatai leido nustatyti, kokiais ypatumais pasižymintys asmenys patiria didesnę riziką tapti socialiai atskirtais (Jehoel-Gijsbers, 2007).

Pastarąją pateikta socialinės atskirties struktūra vadovausimės ir šiame darbe, bei atlikdami tyrimą vertinsime visas keturias atskirties dimensijas, siekdami kuo išsamiau nustatyti socialinės atskirties ypatumus tiriamųjų imtyje.

1.2. Subjektyvios ir psichologinės gerovės samprata

Bandant apibrėžti, kas yra gerovė, buvo susidurta su nemažais sunkumais. Pagrindinis orientyras – žmogaus laimės jausmas, jo pasitenkinimas gyvenimu. Tačiau atsakyti į klausimą „Ar esate laimingas?“ vienareikšmiškai tikrai sunku. Nenorom pradeda galvoti apie įvairias gyvenimo sritis, kurios ko gero vertinamos skirtingai. Plačiąją prasme gerovės sąvoka mokslinėje literatūroje apima optimalų psichologinį funkcionavimą ir patirtį (Ryan and Deci, 2001). Mokslininkai diskutuodami apie gerovę išsiskyrė į dvi kryptis: vieni susikoncentravo ties subjektyviais individo pojūčiais, t.y. akcentuoja tai, kas sukelia subjektyvų gyvenimo džiaugsmą, todėl pavadino *subjektyvia gerove* (Diener, Kahneman, Kybovy, Lucas, Park); kiti labiau dėmesį sutelkė ties žmogaus funkcionavimu, jo poreikiais, troškimais, kurie svarbūs iš prigimties (Ryff, Singer, Keyes, Ryan,

Waterman); teigė, kad patenkinti gyvenimu esame tada, kai mūsų veikla sutampa, gerai dera su tvirtai laikomomis vertybėmis ir yra pilnai užimta. Pastarojo požiūrio atstovai kalba apie *psichologinę gerovę* (Ryan ir Deci, 2001). Toliau aptarsime kiekvieną iš šių dviejų požiūrių plačiau.

1.2.1. Subjektyvios gerovės samprata

Prieš kelis dešimtmečius, pradėjus diskutuoti apie subjektyvią gerovę, buvo laikomasi požiūrio, kad subjektyvi gerovė yra trijų komponentų (Ryan and Deci, 2001):

- *bendras pasitenkinimas gyvenimu(1)*; remiamasi asmens subjektyviu vertinimu, kaip jų gyvenimas atspindi jų turimus/turėtus siekius, bei kaip atitinka jų įsivaizduojamą „idealų“ gyvenimo modelį (Hoom, 2007). Iš visų subjektyvios gerovės komponentų pasitenkinimas gyvenimu tyrėjų yra nagrinėjamas dažniausiai.
- *teigiamos nuotaikos vyravimo (2)* ir *neigiamos nuotaikos nebuvimo (3)*; remiamasi prielaida, kad žmogus jaučiasi gerai ne tik tuomet, kai nepatiria neigiamų jausmų. Labai svarbu įvertinti ir jo patiriamus teigiamus išgyvenimus (Park, 2004).

Tačiau nemaža dalis subjektyvios gerovės šalininkų pabrėžia ir *pasitenkinimo svarbiomis gyvenimo sritimis* svarbą, todėl paskutinįjį dešimtmetį tai yra išskiriama kaip ketvirtasis komponentas (Diener, 2000). Įvertinamos gyvenimo sritys dažniausiai priklauso nuo tiriamųjų, t.y. priklausomai nuo tiriamos grupės, vertinamos jiems aktualiausios gyvenimo sritys. Pavyzdžiui, tiriant suaugusiuosius dažnai siekiama įvertinti jų pasitenkinimą darbu, santuokiniais ryšiais ir panašiai.

Šiame darbe mes taip pat remsimės dabartiniu keturių komponentų subjektyvios gerovės modeliu. O toliau aptarsime kiekvieną iš šių komponentų plačiau.

1.2.2. Subjektyvios gerovės komponentai

1.2.2.1. Pasitenkinimas gyvenimu

Kiekvienas asmuo apie pasitenkinimą savo gyvenimu sprendžia taikydamas individualius standartus. Taigi, stebėdami iš šalies kito žmogaus gyvenimą ir remdamiesi išoriniais rodikliais, vargu ar visada pataikysime savo išvadamis – jis yra ar nėra patenkintas savo gyvenimu, – nes spręsimė pagal turimus savus standartus. Tiesa, mes visi galime trokšti tų pačių dalykų, pavyzdžiui sveikatos ar energijos, tačiau jiems suteikiame skirtingą vertę. Todėl E. Diener su kolegomis (1985), kurdamas subjektyvios gerovės vertinimo instrumentą, priėjo išvados, kad įvairias svarbias gyvenimo sritis matuoti pagal nustatytus objektyvius rodiklius būtų netikslinga. Kur kas daugiau informacijos duoda

subjektyvus paties žmogaus vertinimas, taikant asmeninius standartus, nuo kurių priklauso, kiek žmogus jaučiasi patenkintas tuo, ką turi.

Kitas svarbus aspektas vertinant pasitenkinimą gyvenimu yra atsakyti į klausimą, ar vertinimai nesikeis priklausomai nuo tuo metu vykstančių įvykių žmogaus gyvenime. Žinoma, asmens vertinimus veikia esamos aplinkybės, tuo metu vyraujančios nuotaikos, nuo ko bendras pasitenkinimo gyvenimu vertinimas gali kisti. Tačiau apskritai asmuo atsakydamas, kiek yra patenkintas gyvenimu, remiasi visa turima sukaupta informacija, todėl vertinimas gali šiek tiek svyruoti, tačiau iš esmės lieka stabilus laike.

1.2.2.2. Emocingumas

Emocijos yra susijusios su mūsų elgesiu. Jos rodo patenkinti ar nepatenkinti mes savo draugais, artimaisiais, darbu, kelione. Nuotaikos paprastai sudaro tartum foną kitoms būsenoms, santykiams. Teigiamos emocijos padeda tvirtinti socialinius ryšius, efektyviau mokytis ir tobulėti savo aplinkoje. Beje, gerai nuotaikai atsirasti reikšmės turi ne tik mėgavimasis tam tikra veikla, bet ir įveikus nemaloniais situacijas, išsprendus problemas. O kuo daugiau patiriama teigiamų emocijų, tuo labiau mintys tarsi išsilaisvina – tampama labiau kūrybišku sprendžiant problemas, lanksčiau prisitaikoma prie įvairių situacijų. Tai savo ruožtu padeda išvengti stresinių išgyvenimų (Park, 2004).

Teigti kad neigiamų emocijų patyrimas turi tik blogas pasekmes, būtų neteisinga. Greičiau tai yra natūralus, evoliucijos nulemtas naudingas reiškinys – baimė padeda išvengti pavojaus, liūdesys skatina keisti veikimo scenarijų ir pradėti kažką naujo, pyktis pastūmėja kovoti su neteisybe. Taigi, nepatirti neigiamų emocijų būtų neadaptyvus žmogaus funkcionavimas. Problemos kyla esant neigiamų išgyvenimų perviršiui. Kai tam tikri nemalonūs jausmai išsitęsia laike ir tarsi sudaro foną mūsų kasdiniame gyvenime. Būtent tokios užsitęsusios būsenos įtakoja asmens veiklą, veda link ne pačių geriausių sprendimų, verčia viską priimti nemaloniai ir irzliai (Diener, 2009).

N. Bradburn (1969) nustatė, kad iš esmės teigiami ir neigiami išgyvenimai yra du vienas nuo kito nepriklausomi jausmų tipai. Jis teigia, kad buvimas ar nebuvimas teigiamų emocijų nesisieja su neigiamų jausmų nebuvimu ar buvimu. Taigi, žinodami asmens sunkumus, patiriamus neigiamus išgyvenimus, mes negalime spręsti apie jo teigiamų emocijų lygį. Svarbiausias yra šių priešingų polių emocinių išgyvenimų balansas. Kai vyrauja teigiami jausmai prieš neigiamus, tai didesnė tikimybė, kad asmuo savo subjektyvią gerovę vertins aukštesniais balais.

1.2.2.3. Pasitenkinimas svarbiomis gyvenimo sritimis

Siekiant išsamesnės informacijos apie asmens subjektyvią gerovę, vertinamas ne tik bendras pasitenkinimas gyvenimu, bet ir pasitenkinimas svarbiomis jo gyvenimo sritimis. Vienareikšmiškai pasakyti, kurios gyvenimo sritys yra pačios svarbiausios mūsų gyvenime būtų sudėtinga. Juk tai priklauso nuo kiekvieno individualaus gyvenimo. Pavyzdžiui, studentui tarp svarbių sričių greičiausiai bus akademiniai pasiekimai, pagyvenusiems žmonėms – socialinės garantijos, socialiai izoliuotiems – santykiai su kitais žmonėmis, ir pan. E. Diener (2009) po ilgalaikių subjektyvios gerovės tyrinėjimų, pasitenkinimą šeima, darbu, sveikata ir laisvalaikiu išskyrė kaip bendriausias svarbias gyvenimo sritis. Tai patvirtina ir Lietuvoje atliktas subjektyvios gerovės tyrimas vyrų imtyje (Šilinskas ir Žukauskienė, 2004). Šio tyrimo metu buvo nustatytos pagrindinių subjektyvios gerovės komponentų sąsajos su darbu, laisvalaikiu, sveikata, ryšiais su partnere bei ryšiais su vaikais.

1.2.3. Psichologinės gerovės modelis

Psichologinė gerovė nėra vien tik stresų ar kitokių psichologinių ligų nebuvimas. Kaip teigė Marie Johoda (1985), viena iš pionierių pozityviosios psichologijos srityje, psichologinė gerovė – tai teigiamų faktorių buvimas, o ne neigiamų neturėjimas. Tai kažkiek atspindi prieš tai aptartą subjektyvios gerovės koncepciją, kurioje taip pat pabrėžiamas teigiamų ir neigiamų patyrimų balansas. Tiesiog psichologinės gerovės šalininkai susikoncentravo ne tik į tai, kaip žmogus jaučiasi, bet ir kaip sėkmingai funkcionuoja. Psichologinės gerovės atstovai C. Ryff ir B. Singer (1998) gerovę apibrėžė ne tik kaip malonumo siekimą, bet kaip „tobulumo siekimą, kuris išreiškiamas savęs realizacija“. C. Ryff (1989) sudarė daugiamatį psichologinės gerovės apbrėžimą iš šešių aspektų, kurie ne tik teoriškai aiškina, kas gerina žmonių psichologinę ir fizinę sveikatą, bet ir taikoma praktiškai matuojant psichologinės gerovės lygį su taip ir vadinama Ryff psichologinės gerovės skale. Jos teigimu, link saviaktualizacijos veda šie aspektai:

1. *Autonomiškumas*: asmenys, turintis stiprų autonomiškumą, yra nepriklausomi, sugebantys atsispirti socialiniam spaudimui, mąsto ir veikia pagal savo po asmeninius standartus, turimą požiūrį, gali reguliuoti savo elgesį ir sprendimus. Žemo autonomiškumo asmenys labiau jaudinasi dėl kitų turimų lūkesčių jų atžvilgių, galimų aplinkinių vertinimų, jiems sunku savarankiškai priimti sprendimus, linkę paklusti socialiniam spaudimui elgtis ir mąstyti tam tikru būdu.
2. *Aplinkos valdymas*: sugebantys valdyti aplinką asmuo žino kaip ir gali efektingai valdyti aplinkybes, kontroliuoti išorinius veiksnius savo naudai, išnaudoti palankias galimybes, sukurti

jam naudingas situacijas. Turintys sunkumų valdyti aplinką asmenys jaučiasi bejėgiai pakeisti, pagerinti situacijas, nesuvokia kaip galėtų palankiai išnaudoti esamas aplinkybes, jiems trūksta išorės kontrolės jausmo.

3. *Asmeninis tobulėjimas*: tai besitęsiančio asmeninio augimo jausmas, jį turintys asmenys yra atviri naujai patirčiai, tiki savo potencialu, pastebi savo tobulėjimą bėgant laikui, keičiasi praturtindami žinias apie save, didindami efektyvumą realizuojant save. Priešingu atveju, žmonės jaučia asmeninį sąstingį, jiems trūksta teigiamų asmenybės pokyčių bėgant laikui, pasižymi nuobodulio jausmu ir nesidomėjimu einančiu gyvenimu, nebetiki, kad gali keisti savo požiūrį, nuostatas ar elgesio modelius.
4. *Teigiami santykiai su kitais*: tai šilti, priimtini, suteikiantys pasitikėjimą tarpasmeniniai santykiai, kuriuose atsispindi abipusis rūpestis, apatija, jausmingumas ir artumas, suvokiama davimo-ėmimo svarba ryšiuose su kitais. Problematiški santykiai su kitais yra tuomet, kai turima vos kelis artimus ryšius ar asmuo yra izoliuotas nuo kitų, kai kyla sunkumų būti atvirais, šiltais, rūpestingais ir supratingais ne tik savo bet ir kitų poreikiams, bendravime sudėtinga ieškoti kompromisų.
5. *Tikslas gyvenime*: asmenys, kurie turi siekių, veikia kryptingai ir tikslingai, jaučia, kad praeities ir dabarties įvykiai turi prasmę, tiki ateitimi, kuri suteikia gyvenimui tikslą. Asmenys, kurie neturi tikslų savo gyvenime, nejaučia gyvenimo prasmės, nekelia sau siekių, jų veiklai trūksta kryptingumo, jie neteikia reikšmingumo praeičiai ir dabarties įvykiams.
6. *Savęs priėmimas*: turintys aukštą savęs priėmimo lygį asmenys pasižymi teigiamu požiūriu į save, pažįsta ir priima įvairias savo savybes (tiek teigiamas, tiek neigiamas), teigiamai priima savo praeities poelgius. Asmenys, kurie pasižymi žemu savęs priėmimu, paprastai jaučiasi patenkinti savimi, yra kritiški savo praeities poelgiams, nemėgsta savo asmeninių savybių, norėtų būti kitokiais nei yra.

Pastaruoju metu šis C. Ryff psichologinės gerovės modelis sulaukia kritikos, kad ne visos skalės reikšmingai siejasi su bendru psichologinės gerovės lygiu, kad kai kurių skalių įverčiai per daug persikloja (Houser et al., 2005). Visgi, remiantis šiuo psichologinės gerovės modeliu randama daug atliktų tyrimų užsienio literatūroje (Negovan, 2010; Dierendonck et al., 2008; Ryff and Singer, 1998; Ryff, 1995). Remiantis C. Ryff sudarytu modeliu, psichologinė gerovė ne kartą matuota ir Lietuvoje – publikuotame Ž. Šarakauskienės ir A. Bagdono (2011) tyrime, rašomi magistro baigiamieji darbai (Stočkuvienė, 2010; Senkuvienė, 2009).

1.2.4. Veiksniai, lemiantys subjektyvią ir psichologinę gerovę

Nagrinėjant psichologinės ir subjektyvios gerovės apibrėžimo modelius (Ryff, 1989; Diener, 2000), nesunku pastebėti, jog jas lemia persidengiantys veiksniai. Asmens savęs suvokimas, santykiai su aplinkiniais, tikslų siekimas, aplinkos kontrolė priklauso nuo savęs vertinimo, patiriamų emocijų. Šių veiksnių ypatybės priklauso ne tik nuo paties individo vidinių pastangų, bet glaudžiai siejasi ir su aplinka, žmonėmis, su kuriais jis susiduria gyvenime. Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad psichologinė gerovė siejama su sveikata, kuri priklauso vienodai svarbiai nuo fizinio aktyvumo ir stabilios, saugios emocinės būsenos. Toliau aptarsime dažniausiai mokslinėje literatūroje išskiriamus subjektyvią ir psichologinę gerovę lemiančius veiksnius.

1.2.4.1. Savęs vertinimas

Tai, kaip suvokiam ir vertinam save lemia mūsų elgesio ir veiklos vidinę reguliaciją. Savęs vertinimas įtakoja praktiškai visas mūsų gyvenimo sritis. Jis reikšmingas žmogaus veiklos aktyvumui ir jo asmenybės raidai, yra glaudžiai susijęs su žmogaus pretenzijų lygiu, t.y. tikslų, kuriuos jis kelia sau, sudėtingumu (Gailienė, Bulotaitė ir Sturlienė, 1996). Siekiant adekvataus savęs vertinimo, pagrindinis tikslas yra minimizuoti neigiamas savo savybes ir maksimizuoti teigiamas (Brodsky, 1989).

Aukštesnės savivertės asmenys turi aiškesnę savęs suvokimą, mažiau linkę į depresiją ir nerimą, geriau atstato savo įvaizdį, emocionaliau išgyvena pozityvius jausmus, atkakliau kovoja su nesėkmėmis ir neigiamą grįžtamąjį ryšį sutinka labiau kaip iššūkį nei grėsmę (Seery et al., 2004; Wood et al., 2003; Campbell and Lavalley, 1993; DiPaula ir Campbell, 2002; Harter, 1993, cit. pagal Lyumborsky et al, 2005).

Nuo žmogaus savęs vertinimo priklauso jo santykiai su kitais žmonėmis, jo savikritiškumas, reiklumas sau, požiūris į savo laimėjimus ir nesėkmes. Jei jis yra iškreiptas, gali sukelti įvairius adaptacijos sunkumus (Valickas, 1991), neigiamai paveikti psichologinę ir subjektyvią gerovę.

1.2.4.2. Santykiai su kitais

Negalime vertinti gerovės, tarsi asmuo gyventų izoliuotas nuo aplinkinių. Individo prigimtis yra gyventi tarp kitų, bendrauti, todėl šis veiksnys sulaukia nemažai tyrėjų dėmesio. Mokėjimas bendrauti, palaikyti artimus ryšius su aplinkiniais, prierašumas yra svarbūs bruožai, vedantys gerovės link (Ryff and Singer, 1999). Tik pilnavertiškų santykių dėka patiriami tokie jausmai, kaip saugumas ir parama, kai suvokiama, kad tau padės nieko nereikalaudami atgal. Tokie santykiai žmogui leidžia jaustis

mėgiamu, mylimu tokiu, koku jis yra. Pabrėžiama, kad svarbiausia yra ne tai, su kiek žmonių palaikomi santykiai, bet ar turima artimų tarpasmeninių ryšių, bet šių santykių kokybė. Artumą, didesnę ryšį žmonės patiria, kai jaučiasi suprasti, įvyksta produktyvūs dialogai, ar tiesiog gali linksmai pasišnekučiuoti (Ryan and Deci, 2001).

C. Ryff (1989) psichologinės gerovės modelyje išskyrė atskirą skalę Teigiami santykiai su kitais. Šioje skalėje dėmesys skiriamas turimai socialinei paramai, t.y. ką mes gauname iš kitų. Taip pat svarbus aspektas yra socialinė kontribucija – davimas kitiems, gero darymas aplinkiniams. Be to, teigiami santykiai su kitais, esant abipusės pagarbos jausmui ir individualybės, savarankiškumo pripažinimui, didina autonomiškumą, bei savo kompetencijų pažinimą (Steверink and Lindenberg, 2006).

1.2.4.3. Fizinė sveikata

Sveikatos būklės ir gerovės sąsajos, ko gero, niekam nekelia abejonių. Sveikatos sutrikimai sukelia nemalonią savijautą, skausmą ar paprasčiausiai trikdo mūsų veiklą. Šios pasekmės, žinoma, mums kelia nepasitenkinimą ir tikrai nedidina gerovės. Ilgą laiką psichologijos tyrimai koncentravosi į sveikatos nulemtų neigiamų padarinių nagrinėjimą. Aprašinėjo ligas, netvirtas psichines būkles ir jų ryšius su nerimu ar depresija (kurie buvo aptariami tiek kaip pasekmės, tiek kaip rizikos veiksniai) (Seligman, 2002). Pastarąjį dešimtmetį išpopuliarėjo tyrimai, kurie į pirmąją vietą iškėlė pozityvų sveikatos ir asmens psichologinės būsenos ryšį.

Tyrimai psichofiziologijoje pateikia duomenų apie tai, kad žmogaus organizme vykstantys cheminiai pokyčiai tiesiogiai veikia tai, kaip mes mąstome, jaučiame ir elgiamės. Ieškant koreliacijos tarp fizinės veiklos ir psichologinės gerovės buvo atlikta nemažai tyrimų. W. Strawbridge ir kt. (2002), nustatė, kad kuo mažiau žmogaus gyvenime fizinio aktyvumo, tuo didesnė tikimybė pasireikšti depresijai, o S. Biddle (2000) eksperimentiniu metodu ištyrė fizinio aktyvumo įtaką nuotaikoms, emocijoms ir nustatė, kad daugiau judantys, sportuojantys individai jaučia ir mažiau nerimo, bei lengviau įveikia stresines situacijas (pgl. Linley and Joseph, 2004). Fizinis aktyvumas taip pat silpnina protines ligas, stiprina teigiamas emocijas, mažina streso riziką (Cooper and Berwick, 2001). Netgi teigiama, kad pasitikėjimas savo fizine jėga leidžia tvirčiau jaustis atliekant kasdienes užduotis, tikėti savo galimybėmis, geriau vertinti savo fizinę kūną, kas veikia savigarbos, savivertės jausmą (Seligman, 2002).

Mokslinėje literatūroje taip pat kalbama ir apie atvirkštinį ryšį: geresnis psichologinių poreikių patenkinimas gerina sveikatą. Didesnis teigiamų emocijų patyrimas dažnai siejamas su sveikatos

būsenos pagerėjimu. Teigiami išgyvenimai mažina kraujospūdį, gerina hormonų balansą, padeda efektyviau funkcionuoti širdies sutrikimų turintiems asmenims (Ho, 2007, cit pagal Xu and Roberts, 2010). House su kolegomis (1988) nustatė, kad socialinė izoliacija stipriai siejasi su sergamumu ir mirštamumu, tuo tarpu socialinė parama turi teigiamą ryšį su fizine ir psichine sveikata, bei sveiku gyvenimo būdu.

Kaip matome, sveikatos ir subjektyvios bei psichologinės gerovės ryšys yra stiprus. Tačiau nereikia pamiršti atvejų, kai prastos sveikatos asmuo savo psichologinę gerovę vertina labai aukštais balais, arba žemais balais vertinama gerovė būna asmens, kuris neturi jokių rimtų problemų su sveikata. Taigi, tai yra tik vienas iš gerovę įtakančių veiksnių.

1.2.4.4. Saugumo jausmas

Saugumo jausmas interpretuojamas dvejopai: ekonominis, kai norima tikrumo dėl ateities, žinojimo, kad esama padėtis yra stabili ir tiesioginis, kai bijoma patirti smurtą, išnaudojimą, žeminimą (Fitzpatrick, 2001).

Ekonominis saugumas glaudžiai siejasi su šeimos pajamomis. Todėl dažniausiai jo sąsajoms su psichologine gerove tirti pasirenkami vargingiau gyvenantys asmenys. Tyrimai neatskleidžia stiprios priklausomybės tarp pragyvenimo lygio ir gerovės (Kasser and Ryan, 1996, cit pagal Ryan and Deci, 2001; McLanahan and Sandefur, 1994, cit. pagal Diener, 2009). Ko gero todėl, kad gerovė priklauso ir nuo kitų, su materialiais dalykais nesusijusių veiksnių, kaip identiškas, savigarba, tikslo siekimas. Tačiau, vargingiau gyvenantys asmenys patiria neigiamas emocijas, savęs nuvertinimą lygindamiesi su turtingesniais, matydami nevienodas galimybes ištekliams (Ryff, 1999). Be to, neturtingiems žmonėms pinigai dažnai įgyja svarią reikšmę baziniams poreikiams patenkinti (maistas, pastogė), bei riboja laisvalaikio turiningumą, mažina kontaktus su kitais asmenimis, kas tiesiogiai siejasi su nepasitenkinimu gyvenimu (Diener, 2009).

E. Diener (2009) teigia, kad žmonės, kurie smarkiai siekia pagerinti savo materialią padėtį, jaučiasi nelaimingesni. Šiam požiūriui pritaria ir psichologinės gerovės atstovai, jie sako, kad susikoncentravimas į materialiąją gerovę užgožia tokias sritis, kaip artimi santykiai su kitais, asmeninis tobulėjimas, o tai turėtų mažinti psichologinę gerovę. Be to, asmenims, kuriems svarbus turtas, didesnę reikšmę turi ir įvaizdis visuomenėje, prisitaikymas prie kitų, o tai mažina autonomiškumą (Ryff, 1999). Tuo tarpu žmonės, kurie yra adekvačiai prisitaikę gyventi tokioje turtinėje padėtyje, kokia yra, turėtų geriau patenkinti savo psichologinius poreikius (Ryan and Deci, 2001).

Asmuo, jaučiantis tiesioginį nesaugumą, išgyvena įtampą, stipriai pasireiškia nerimastingumas, negatyvizmas, vengimas, uždarumas, sutrinka adekvačių socialinių ryšių formavimasis. Kaip pasekmė,

asmenys patiriantys fizinį ar emocinį smurtą savo gyvenamoje aplinkoje, ją negatyviai sieja su gerove (Park, 2004).

1.2.4.5. Užimtumas

Nagrinėdami suaugusiųjų užimtumo ir subjektyvios bei psichologinės gerovės sąsajas, tyrėjai bando išsiaiškinti, kokią reikšmę žmogui turi darbas (bedarbystė). Pirma, darbas yra pajamų šaltinis. Užtikrintas materialių išteklių šaltinis žmogui suteikia aplinkos kontrolės jausmą, sustiprina saugumo jausmą (Carroll, 2005; Muller and Winocur, 1993). Plačiau apie ekonominio saugumo ir subjektyvios bei psichologinės gerovės ryšius kalbėjome ankstesniame skyrelyje. Antra, egzistuoja stiprios sąsajos tarp darbo turėjimo ir savęs priėmimo. J. Muller ir S. Winocur (1993) atliktame tyrime nustatė, kad bedarbiai skiriasi žemesniu savęs vertinimu ir savigarbos jausmu nuo dirbančiųjų. Tą patvirtino ir N. Carroll (2005) tyrimo išvados, kuriose sakoma, kad nedirbantys asmenys jaučiasi nusivylę savimi, nepateisinę visuomenės priimtų normų, dėl to linkę izoliuoti save nuo socialinių kontaktų, dažnai pasireiškia aukštas nerimo, įtampos, pasimetimo jausmas, kurie gali pereiti į depresiją. Trečia, darbo turėjimas paprastai užpildo dar vieną psichologinį poreikį – tai buvimą tarp žmonių. Kas suteikia galimybę praplėsti socialinių kontaktų ratą, praturtinti pasaulėžiūrą, pasijausti organizacijos dalimi (McKeen et. al, 2005). O veikla, susijusi su darbu grupėse, siejama su teigiamomis emocijomis (Park, 2004).

Svarbu paminėti, kad darbo turėjimo ir subjektyvios bei psichologinės gerovės ryšys priklausys ir nuo to, kiek asmuo darbui suteikia reikšmės. Tiems, kuriems darbo turėjimas yra tarp prioritetinių poreikių, kurie yra motyvuoti, darbas turės didesnę poveikį jų subjektyvios ir psichologinės gerovės lygiui. Darbas jiems suteiks savo reikšmingumo ir svarbumo pojūtį, leis save identifikuoti kaip efektyvų visuomenės narį, jausti savo vertę ir sugebėjimą savarankiškai tvarkytis gyvenime. (McKeen et. al, 2005).

1.3 Nuteistieji – socialiai pažeidžiama asmenų grupė

Socialinės atskirties sampratos analizė atskleidžia, kad socialiai atskirta grupė laikomi asmenys, kurie turi ribotas galimybes dalyvauti visuomeniniame – socialiniame, politiniame, kultūriniame, ekonominiame – gyvenime. Dėl savo specifinės gyvenamos aplinkos, jie yra mažiau integruoti į visuomenę, jų atžvilgiu egzistuoja neigiamos nuostatos, ko pasekoje atsiranda diskriminacija.

Lietuvoje nuteistųjų asmenų grupė yra išskiriama kaip socialinę atskirtį patiriantys visuomenės nariai. Visuomenė linkusi neigiamai vertinti nesugebėjimą teisėtais būdais tenkinti savus poreikius. Dar

tvirtesnes bendros nuostatos formuojasi buvusių kalinių atžvilgiu, kaip apie prastus socialinius įgūdžius turinčius, agresyvius, neišsilavinusius, neprognozuojamo elgesio, pavojingus asmenis. Kurios iš šių nuostatų yra teisingos, o kurios klaidingos šiame darbe nenagrinėsime. Tačiau ne tik tam tikros žmonių savybės formuoja nuostatas apie specifinę asmenų grupę, bet ir socialinės grupės nariai yra linkę elgtis, vadovaudamiesi suteiktais arba gautais apibrėžimais. (Poviliūnas, 2001).

Mūsų visuomenėje išskiriamos šios pagrindinės nuteistųjų atskirties sritys: *darbo rinka* – dėl kalėjusių asmenų prarastos kvalifikacijos, darbo įgūdžių, darbdavių neigiamų nuostatų nuteistųjų atžvilgiu; *socialiniai tinklai* - išankstiniai nusistatymai, stereotipai, socialinio pasitikėjimo trūkumas; *būstas* - pagalbos susirandant būstą trūkumas; *socialinės paslaugos* – nepakankamos pašalpos, parama (maistu, drabužiais ir kt.).

Galima matyti pastangas spręsti šią problemą. Kalėjimo departamento patvirtintos 2007-2013 laikotarpio intervencijos tikslas yra mažesnė teistųjų socialinė atskirtis. Tam įgyvendinti keliami du pagrindiniai uždaviniai: profesinis orientavimas - konsultavimas, profesinių įgūdžių ugdymas, įdarbinimas, bei psichologinė pagalba - socialinių įgūdžių ugdymas.

Siekiant sumažinti nuteistųjų socialinę atskirtį, yra vykdomi įvairūs projektai: „Mes esame“, „Mano kelias“, „Slenkstis“, pataisos inspekcijoms bendradarbiaujant su socialinės paramos centrais organizuojami mokymai. Apibendrinus tokių iniciatyvų tikslus, pastebima, kad dažniausiai jie orientuoti į

1. pagalbą įsidarbinant - suteikti darbinius įgūdžius, ugdyti darbinę motyvaciją
2. būsto suradimui;
3. padėti nuteistiems asmenims adaptuotis darbo rinkoje (spręsti užimtumo problemas);
4. vykdyti nusikaltimų ir teisės pažeidimų prevenciją, ugdant tinkamo elgesio normas.

Šiais tikslais stengiamasi palengvinti nuteistiems patenkinti jų pagrindinius poreikius. Lietuvos respublikos kalėjimų departamentas išskiria tokius pagrindinius nuteistųjų poreikius:

Išteklių trūkumas - išėję iš laisvės atėmimo įstaigų nuteistieji susiduria su nemažai skirtingų poreikių, kurie apsunkina galimybes pradėti stabilesnį gyvenimą. Net susiradus darbą, minimalaus atlyginimo dažniausiai vargiai užtenka būsto nuomai, maistui ir kitiems baziniams poreikiams patenkinti.

Užimtumas - egzistuoja svarbūs barjerai, kuriuos reikia pašalinti siekiant, kad teistieji integruotųsi į darbo rinką. Pagrindinės kliūtys yra darbo patirties trūkumas, žemas išsilavinimas, visuomenės požiūris. Pataisos inspekcijos duomenimis dirbantys sudaro apie 30% nuteistųjų, esančių jų įskaitoje. Farrall (2002) darbo turėjimo teigiamą įtaką nuteistiems aiškina tuo, kad jie pradeda gyventi struktūruotu laiku, gauna savo pajamas, kurios leidžia savarankiškai gyventi, bei didina galimybes

palaikyti reikšmingus artimus santykius. Šie veiksniai savo ruožtu stiprina savęs vertinimą, padeda save identifikuoti. Dirbantys nuteistieji teigia, kad darbas jiems leidžia jaustis „normaliais, kaip ir visi kiti“. Darbas taip pat skatina tikslingai išnaudoti savąją energiją, bei suteikia finansinio saugumo jausmą. Kasdieninis bendravimas su ne nuteistaisiais praturtina požiūrį į aplinką, pakeičia vertybių sistemą, praplečia galimybių suvokimą. Tai žadina asmenines ambicijas ir siekius (cit. pagal Rhodes, 2008).

Socialinių įgūdžių trūkumas – ugdomas pareigos ir atsakomybės jausmas. Tvirtinami tinkamo elgesio socialinėje aplinkoje gebėjimai - tai neigiamų elgesio išraiškų kontroliavimas (agresija, pasyvumas, konfliktiškumas), ir teigiamų savybių atskleidimas, savęs pažinimas ir priėmimas. Taip pat skiriamas dėmesys pajamų planavimo ir finansų valdymo įgūdžių ugdymui. Jie reikalingi sprendžiant tokias problemas kaip įsiskolinimas už paslaugas, pernelyg didelis išlaidavimas psichoaktyvioms medžiagoms, negalėjimas susitaupyti būsto nuomai. Ypatingas dėmesys skiriamas teigiamų santykių su kitais palaikymui. Nuteistajam aplinkinių palaikymas yra labai reikšmingas dalykas. Tyrimas Amerikoje atskleidė, kad 57% nuteistųjų rado darbą draugų ir šeimos pagalbos dėka. Socialinių ryšių svarbą iliustruoja ir faktas, kad tie nuteistieji, kuriuos lankė šeima ar kiti artimi asmenys, paprastai turi kur kas didesnę tikimybę, kad išėję į laisvę turės kur gyventi bei planą dėl įsidarbinimo (Visher and Courtney, 2007, cit. pagal Rhodes, 2008). Lietuvoje atliktų tyrimų, nagrinėjančių panašius klausimus, surasti nepavyko. Tačiau mūsų valstybės aukštas nedarbo lygis ir pagalbos įsidarbinant nuteistiesiems programų trūkumas, leidžia svarstyti apie panašias tendencijas.

Motyvacija - svarbu, kad darbas taptų siekiamybe ne tik dėl pajamų šaltinio, bet ir dėl kitų funkcijų – stabilumo užsitikrinimo, dėl naudingumo visuomenei. Vyrauja tendencija, kad nuteistieji iš įkalinimo įstaigų išsėina nenorintys dirbti už minimalų atlyginimą, tačiau jų kvalifikacija dažniausia nesuteikia kitokių galimybių. Taigi, norint jiems padėti prisitaikyti prie esamos padėties, svarbi rolė tenka nuteistųjų nuostatų keitimui, savęs vertinimo didinimui, ateities tikslų atradimui. Tiesa, yra nustatyta, kad nuteistieji, turintys šeimą, partnerę yra linkę jausti didesnę atsakomybę dėl jų gerovės, tai pakeičia jų prioritetus, padeda labiau vertinti saugumą, pastovumą, siekti stabilumo gyvenime (Rhodes, 2008).

Galime pastebėti, kad aptartas dėmesys, sprendžiant nuteistųjų socialinės atskirties problemas Lietuvoje, skiriamas visoms socialinės atskirties dimensijoms, kurias išskiria G. Jehoel-Gijsbers ir C. Vrooman (2007). Materialinio nepritekliaus dimensijoje sprendžiamas išteklių trūkumo, įsidarbinimo klausimas; socialinių teisių dimensijoje – supažindinami su paramos, teikiamos pagalbos galimybėmis, jų teisėmis, stengiamasi padėti susirasti gyvenamąją vietą; nepakankamos socialinės integracijos

dimensijoje – socialinių įgūdžių ugdymas; ir nepakankamos kultūrinės/normų integracijos dimensijoje – tinkamų elgesio normų ugdymas, motyvacijos kėlimas.

1.4 Tyrimo problema, tikslas, uždaviniai, hipotezės

Nuteistieji pripažįstami kaip viena iš visuomenės grupių, patirianti socialinę atskirtį. Atlikę bausmę ir išėję į laisvę arba atliekantys bausmę visuomenėje asmenys paprastai kas dieną susiduria su nemažai sunkumų. Sėkmingai integruotis į visuomenę trukdo „kalinio“ etiketė, priešišškai nuteikianti aplinkinius, sumažėjęs socialinių ryšių ratas. Taip pat daugeliui kyla problemos dėl gyvenamosios vietos, savęs išlaikymo, bendradarbiavimo su socialinėmis institucijomis.

Įvardintos gyvenimo aplinkybės turėtų kelti distresą, nemažą neigiamą emocinį krūvį. Tačiau ar galime teigti, kad visi tie žmonės yra nelaimingi? Svarbus yra subjektyvus socialinės atskirties suvokimas, tai yra individo suvokimas apie jo ribotas galimybes dalyvauti visuomenės socialiniame gyvenime (Poviliūnas, 2001). Pavyzdžiui teisti vieną kartą asmenys yra kur kas mažiau linkę save identifikuoti kaip priklausančius kriminalinei visuomenei. Jie toliau linkę suvokti save kaip eilinius piliečius, besistengiančius gyventi normalų visuomenės gyvenimą. To pasekoje jų savęs vertinimas, pasitikėjimas savo jėgomis ir tikėjimas ateities galimybėmis yra pakankamai aukštas (Rhodes, 2008). Apie pasitenkinimą savo gyvenimu kalba ir subjektyvią bei psichologinę gerovę nagrinėjantys tyrėjai. Bandoma suprasti, kokie veiksniai lemia asmens suvokiamą gerovę, kokios stiprybės padeda jiems kovoti su kasdieniais sunkumais ir judėti į priekį. Nustatyta, kad subjektyvi ir psichologinė gerovė priklauso nuo tokių veiksnių, kaip teigiamo ir neigiamo emocingumo, svarbių savo gyvenimo sričių vertinimo, fizinės sveikatos, saugumo jausmo, savęs vertinimo, socialinių ryšių su kitais, užimtumo. Socialinė atskirtis siejasi su tokiais vidiniais veiksniais kaip, savęs identifikavimas, pasitikėjimas, aplinkos kontrolė, bei priklauso nuo išorinių veiksnių, kaip materialiniai ištekliai, socialinės teisės, įsidarbinimo galimybės, gyvenamosios aplinkos saugumas, socialinis aktyvumas, visuomenės stereotipai, laisvalaikio turiningumas.

Kaip matome, socialinė atskirtis, subjektyvi ir psichologinė gerovė yra daugiakomponentiniai ir dinaminiai reiškiniai, kurių veiksniai tarpusavyje persidengia. Iš to seka, kad tarp jų turėtų egzistuoti ryšys: suvokiama socialinė atskirtis gali sumažinti subjektyvią ir psichologinę gerovę ir atvirkščiai. Tačiau tyrimų, kurie leistų pagrįsti šį teiginį trūksta. O jei šis ryšys egzistotų, būtų naudinga nustatyti, kurie būtent komponentai siejasi labiausiai, bei stipriausiai įtakoja subjektyvų socialinės atskirties, subjektyvios ir psichologinės gerovės vertinimus.

Todėl šio **darbo tikslas** - nustatyti nuteistųjų, nesančių laisvės atėmimo institucijose, suvokiamos socialinės atskirties sąsajas su jų subjektyvia bei psichologine gerove.

Tyrimo tikslui realizuoti buvo formuluojami šie uždaviniai:

1. Sudaryti nuteistųjų grupes, pagal skirtingus demografinius kintamuosius.
2. Išskirti patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties nuteistųjų grupes.
3. Palyginti subjektyviai suvokiamos socialinės atskirties dimensijų įverčius grupėse, sudarytose pagal skirtingus demografinius kintamuosius.
4. Nustatyti, kurie demografiniai rodikliai leidžia numatyti nuteistųjų subjektyviai patiriamos socialinės atskirties suvokimą.
5. Nustatyti suvoktos socialinės atskirties ir psichologinės gerovės sąsajas.
6. Palyginti subjektyviai suvokiančių ir nesuvokiančių socialinę atskirtį nuteistųjų psichologinės gerovės įverčius.
7. Nustatyti, kurie psichologinės gerovės komponentai leidžia numatyti subjektyvų socialinės atskirties suvokimą.
8. Nustatyti suvoktos socialinės atskirties ir subjektyvios gerovės komponentų sąsajas.
9. Palyginti subjektyviai suvokiančių ir nesuvokiančių socialinę atskirtį nuteistųjų subjektyvios gerovės rezultatus.
10. Nustatyti, kurie subjektyvios gerovės rodikliai leidžia numatyti subjektyvų socialinės atskirties suvokimą.

Remiantis mokslinės literatūros analize, keliamos tokios hipotezės:

1. Kaip socialinę atskirtį visuomenėje patiriančios grupės nariai, dauguma nuteistųjų subjektyviai patiria socialinę atskirtį.
2. Nuteistųjų suvokiamos atskirties dimensijų rodikliai yra nevienodi grupėse, sudarytose pagal demografinius rodiklius: didesnę socialinę atskirtį jaučia nedirbantys, žemesnio išsilavinimo, šeimos neturintys, be pastovios gyvenamosios vietos, didesnę kriminalinę praeitį turintys nuteistieji.
3. Patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji pasižymi žemesne psichologine gerove.
4. Patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji turi žemesnę savęs priėmimą, prasčiau valdo aplinką, mažiau įsisavinę teigiamų santykių su kitais aspektų nei nepatiriantieji.
5. Patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji pasižymi žemesne subjektyvia gerove.
6. Patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji yra mažiau patenkinti savo gyvenimu, santykiais su šeimos nariais (tėvais, partnere, vaikais), sveikata, laisvalaikiu, patiria daugiau neigiamų ir mažiau teigiamų emocijų nei nepatiriantieji socialinės atskirties.

2. Metodika

2.1. Tyrimo dalyviai

Iš viso tyrime apklausti 86 nuteistieji, kurie nėra laisvės atėmimo institucijose. Norint pasiekti šiuos asmenis buvo tikslingai kreipiamasi į Ukmergės pataisos inspekciją, Vilniaus miesto ir rajono pataisos inspekciją, Vilniaus savivaldybės Socialinės paramos centrą, bei Kalinių globos draugiją. Prieš atliekant tyrimą buvo gauti minėtų institucijų vadovų leidimai. Kiekvieno tiriamojo buvo klausama, ar sutinka užpildyti anketą, nesutikusiai – nepildė. Daugiausia atsisakiusių, maždaug kas antras nuteistas, buvo pataisos inspekcijose. Tiriamųjų imtį sudaro tik vyrai.

Duomenys apie apklaustų nuteistųjų skaičių kiekvienoje institucijoje, pateikiami 1 lentelėje.

1 lentelė. Apklaustų nuteistųjų skaičių kiekvienoje institucijoje.

Institucija	Ukmergės pataisos inspekcija	Vilniaus miesto ir rajono pataisos inspekcija	Vilniaus savivaldybės Socialinės paramos centras	Kalinių globos draugija
Tiriamųjų skaičius	36	28	15	5

Šio tyrimo imtis - nuteistieji, nesantys laisvės atėmimo institucijose – apima asmenis, kurie yra grįžę į visuomenę po laisvės atėmimo bausmės (atlikę bausmę, lygtinai paleisti, lygtinai atleisti), bei tuos, kurie nebuvo nuteisti laisvės atėmimo bausme (bausmės atidėjimas, laisvės apribojimas). Tiriamųjų pasiskirstymas pagal kriminalinės patirties rodiklius pateiktas 2 lentelėje.

2 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal kriminalinės patirties rodiklius.

kriminalinis rodiklis	Teistumas			Laisvės atėmimas	
	1 kartas	2-3 kartai	4 ir daugiau	Buvo	Nebuvo
grupės					
N	37	35	14	47	39
%	43,0	40,7	16,3	54,6	45,4

Tiriamieji skyrėsi pagal paskirtos bausmės laiką ($M = 3,27$ metai; $\min = 0.5$; $\max = 14$). Taip pat skyrėsi laikas, kiek jie bendradarbiaujas su pataisos inspekcija ar socialinės paramos institucija ($M = 10.7$ mėnesių; $\min = 1$; $\max = 84$).

2.2. Tyrimo metodikos

Informacija apie demografinius kintamuosius. Remiantis teorijoje išskirtais veiksniais, kurie gali įtakoti asmens suvokiamą socialinę atskirtį, bei jo subjektyvią ir psichologinę gerovę, buvo sudarytas apklausos anketinis lapas, kuriame fiksuojami tokie demografiniai rodikliai: amžius, išsilavinimas, užimtumas, šeiminė padėtis, vaikų turėjimas, gyvenamoji aplinka (su kuo gyvena). Šioje anketoje taip pat buvo fiksuojama informacija apie kriminalinę patirtį: kiek kartų teistas, koks paskutinės bausmės pobūdis, paskutinės bausmės trukmė, bendradarbiavimo su pataisos inspekcija ar socialinės paramos institucija laikotarpis.

Socialinės atskirties skalė (Social Exclusion Scale, Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007). Tai viena iš naujausių metodikų asmens patiriamai socialinei atskirčiai vertinti. Analizuojant literatūrą apie socialinės atskirties matavimą, pastebėjome, kad ši skalė naudojama tarptautiniuose tyrimuose (Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007; Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2008; Bayram et al, 2011). Versti ir naudoti šią skalę buvo gautas dr. Cok Vrooman leidimas, kuris yra vienas iš šios metodikos autorių. Vertimas į lietuvių kalbą atliktas dviejų vertėjų: anglų filologiją studijuojančios magistrantės ir vertėjos iš anglų į lietuvių kalbą, kuri turi psichologijos bakalauro išsilavinimą. Prieš naudojant skalę tyrime, buvo atliktas pilotinis tyrimas. Išverstus skalės teiginius vertinio 41 Pasieniečių mokyklos kursantas (amžius nuo 19 iki 25 m.). Sunkumų suprantant skalės teiginių turinį nekilo. Remiantis pilotinio tyrimo metu surinktais duomenimis, buvo įvertinti vidiniai skalės dimensijų suderinamumai Cronbach α , kurie svyravo nuo 0,61 iki 0,87. Taigi, buvo nuspręsta, kad lietuvišką socialinės atskirties skalės versiją galima naudoti tyrime.

Socialinės atskirties skalė sudaryta iš 33 teiginių, kuriais vertinamos 4 socialinės atskirties dimensijos: nepritekliaus (8 teiginiai), socialinių teisių (12 teiginių), socialinio dalyvavimo (9 teiginiai) ir normų integracijos (4 teiginiai). Tačiau socialinių teisių dimensijoje išsiskiria dvi klausimų grupės – apie socialinių institucijų prieinamumą ir gyvenamą aplinką, todėl remdamiesi Bayram ir kolegų atliktu socialinės atskirties matavimo Turkijoje tyrimu, šią skalę padalinome į dvi atskiras dalis (Bayram et al, 2011). Taigi socialinių teisių dimensiją išskyrėme į socialinių institucijų prieinamumą (5 teiginiai) ir gyvenamos aplinkos sąlygos (7 teiginiai). Platesni šių skalių aprašymai yra pateikti įvadinėje teorinėje dalyje (1.1.1. skyriuje). Beje, C. Vrooman taip pat pabrėžė, kad šiuo metu Socialinės atskirties skalės

dimensijų teiginiai yra peržiūrimi, vertinami, stengiantis pagerinti šį socialinės atskirties vertinimo instrumentą (Hoff and Vrooman, 2011).

Patikimumui įvertinti, remiantis šio tyrimo duomenimis, buvo apskaičiuotas vidinis suderinamumas Cronbacho α kiekvienai dimensijai: nepritekliaus Cronbacho $\alpha = 0,88$, socialinių institucijų prieinamumas – $\alpha = 0,6$, gyvenamosios aplinkos sąlygos – $\alpha = 0,73$, socialinio dalyvavimo – $\alpha = 0,62$, normų integracijos – $\alpha = 0,56$.

Remiantis C. Vrooman rekomendacija, prie šios skalės buvo pridėtas dar vienas klausimas „Ar jūs jaučiate socialinę atskirtį?“. Atsakydami į šį klausimą (Taip-Ne) respondentai subjektyviai išreiškė patiriamos socialinės atskirties suvokimą. Šie atsakymai naudojami analizuojant rezultatus, siekiant nustatyti skiriamąją ribą tarp respondentų, patiriančių ir nepatiriančių socialinę atskirtį.

C. D. Ryff psichologinės gerovės skalės (Ryff Psychological Wellbeing Scale, Ryff, 1989).

Naudoti šiame tyrime vidutinio ilgio skalių rinkinį buvo gautas autorės leidimas. Vytauto Didžiojo universitete šios skalės yra verstos į lietuvių kalbą. Leidimą naudotis peržiūrėtu ir patobulintu lietuvišku skalių vertimu suteikė lekt N. Norvilė., kuri šias skales naudojo dar nepublikuotame tyrime apie bedarbių psichologinę gerovę. Skalėmis vertinami 6 psichologinės gerovės aspektai: autonomija, asmeninis augimas, savęs priėmimas, gyvenimo tikslas, aplinkos kontrolė ir teigiami santykiai su kitais. Platesni šių skalių aprašymai yra pateikti įvadinėje teorinėje dalyje (1.2.3. skyriuje). Kiekvienai skalei matuoti skirti 9 teiginiai (viso 54 teiginiai), kuriuos respondentai turėjo įvertinti, kiek stipriai su jais sutinka ar nesutinka. Kiekvienas teiginys vertinamas nuo 1 („visiškai nesutinku“) iki 6 („visiškai sutinku“). 28 teiginiai turi atvirkštinius vertinimo raktus. Skaičiuojant rezultatus, kiekvienos skalės teiginių įverčiai susumuojami. Didesnis skalės įvertis rodo aukštesnį psichologinės gerovės komponentą.

Patikimumui įvertinti, remiantis šio tyrimo duomenimis, buvo apskaičiuotas vidinis suderinamumas Cronbacho α kiekvienai skalei: autonomijos skalės Cronbacho $\alpha = 0,64$, aplinkos kontrolės – $\alpha = 0,79$, asmeninio augimo – $\alpha = 0,59$, teigiamų santykių su kitais – $\alpha = 0,63$, gyvenimo tikslo – $\alpha = 0,65$, savęs priėmimo – $\alpha = 0,69$. Šie rezultatai nedaug skiriasi nuo anksčiau minėtame Lietuvoje atlikto tyrimo gautų skalių patikimumo rodiklių, kurie svyruoja nuo 0,74 iki 0,6.

Subjektyvios gerovės komponentų vertinimui naudotos metodikos:

Pasitenkinimo gyvenimu skalė (Satisfaction With Life Scale, Pivot and Diener, 1993). Autoriai yra suteikę leidimą šią skalę laisvai versti ir naudoti. Leidimą naudoti lietuvišką skalės vertimą davė prof. dr. R. Žukauskienė. Ši skalė skirta bendram pasitenkinimui gyvenimu įvertinti. Skalę sudaro 5 teiginiai, kurių kiekvienas vertinamas 7 balų skale nuo „visiškai nesutinku“ iki „visiškai sutinku“.

Bendras įvertis skaičiuojamas susumuojant teiginių įvertinimus ir padalinant iš teiginių skaičiaus. Tiriamasis gali surinkti nuo 35 iki 5 balų. Aukštesnis rezultatas rodo stipresnį pasitenkinimą gyvenimu.

Patikimumui įvertinti, remiantis šio tyrimo duomenimis, buvo apskaičiuotas skalės vidinis suderinamumas Cronbacho $\alpha = 0,86$, originalios skalės autoriai nurodo, kad Cronbacho α gali svyruoti nuo 0,79 iki 0,89.

PANAS (Positive Affect and Negative Affect Schedule, Watson and Clark, 1988). Lietuviška klausimyno versija buvo naudojama subjektyvios gerovės tyrime (Šilinskas ir Žukauskienė, 2004). Leidimą naudotis šiuo klausimynu davė prof. dr. R. Žukauskienė. Klausimynas sudarytas iš dviejų subskalių teigiamam ir neigiamam emocijų įvertinti, kurių kiekviena atitinkamai susideda iš 10 teigiamų arba neigiamų būdvardžių. Tiriamasis, atsižvelgdamas kaip paprastai yra linkęs jaustis, šiuos būdvardžius turi įvertinti 5 balų skalėje, kur 1 reiškia „visiškai ne arba labai mažai“, o 5 reiškia „labai daug“. Kiekvienoje skalėje tiriamasis daugiausiai gali surinkti 50 balų, mažiausiai – 10. Didesnis teigiamo emocijų balas rodo, kad tiriamasis patiria daugiau teigiamų emocijų. Mažesnis neigiamo emocijų balas rodo, kad tiriamasis patiria mažiau neigiamų emocijų.

Patikimumui įvertinti, remiantis šio tyrimo duomenimis, buvo apskaičiuotas vidinis suderinamumas Cronbacho α kiekvienai skalei. Teigiamo emocijų Cronbacho $\alpha = 0,81$, neigiamo emocijų Cronbacho $\alpha = 0,87$. Anksčiau Lietuvoje atliktuose subjektyvios gerovės tyrimuose šio klausimyno skalių Cronbacho α svyruoja: teigiamo emocijų nuo 0,77 iki 0,84, neigiamo – nuo 0,87 iki 0,89 (Šarakauskienė ir Bagdonas, 2010; Šilinskas ir Žukauskienė, 2004).

Klausimai skirti įvertinti pasitenkinimą įvairiomis gyvenimo sritimis (Daukantaitė and Bergman, 2003). Šie klausimai buvo naudojami Lietuvoje atliktame subjektyvios gerovės tyrime (Šilinskas ir Žukauskienė, 2004). Leidimą naudotis šiais sudarytais klausimais davė prof. dr. R. Žukauskienė. Klausimų apie pasitenkinimą darbu buvo atsisakyta, atsižvelgiant į tai, kad didžioji dalis (67,4%) šio tyrimo dalyvių yra bedarbiai.

Pasitenkinimas laisvalaikiu buvo matuojamas užduodant klausimą „kaip jūs vertinate savo laisvalaikį?“. Atsakymas žymimas 8 balų skalėje, kur 1 reiškia „visiškai nepatenkintas“, o 8 – „visiškai patenkintas“.

Pasitenkinimas sveikata buvo matuojamas užduodant klausimą „kaip jūs vertinate savo sveikatą?“. Atsakymas žymimas 8 balų skalėje, kur 1 reiškia „visiškai nepatenkintas“, o 8 – „visiškai patenkintas“.

Pasitenkinimo ryšiais su mama skalė sudaryta iš trijų klausimų apie santykius su mama, kuriems buvo pateikti atsakymų variantai. Atsakymų įverčiai susumuojami ir padalinami iš skalėje esančių

klausimų skaičiaus. Didesnis balas rodo labiau teigiamus santykius su mama. Skalės vidinis suderinamumas šioje imtyje Cronbacho $\alpha = 0,55$.

Pasitenkinimo ryšiais su tėvu skalė sudaryta iš trijų klausimų apie santykius su tėvu, kuriems buvo pateikti atsakymų variantai. Atsakymų įverčiai susumuojami ir padalinami iš skalėje esančių klausimų skaičiaus. Didesnis balas rodo labiau teigiamus santykius su tėvu. Skalės vidinis suderinamumas šioje imtyje Cronbacho $\alpha = 0,7$.

Pasitenkinimo ryšiais su partnere skalė sudaryta iš penkių klausimų apie santykius su partnere, kuriems buvo pateikti atsakymų variantai. Atsakymų įverčiai susumuojami ir padalinami iš skalėje esančių klausimų skaičiaus. Didesnis balas rodo labiau teigiamus santykius su partnere. Skalės vidinis suderinamumas šioje imtyje Cronbacho $\alpha = 0,91$.

Pasitenkinimo ryšiais su vaikais skalė sudaryta iš keturių klausimų apie santykius su vaikais, kuriems buvo pateikti atsakymų variantai. Atsakymų įverčiai susumuojami ir padalinami iš skalėje esančių klausimų skaičiaus. Didesnis balas rodo labiau teigiamus santykius su vaikais. Skalės vidinis suderinamumas šioje imtyje Cronbacho $\alpha = 0,8$.

Pasitenkinimo ryšiais su giminaičiais ir draugais skalė sudaryta iš penkių klausimų apie santykius su giminaičiais ir draugais, kuriems buvo pateikti atsakymų variantai. Atsakymų įverčiai susumuojami ir padalinami iš skalėje esančių klausimų skaičiaus. Didesnis balas rodo labiau teigiamus santykius su giminaičiais ir draugais. Skalės vidinis suderinamumas šioje imtyje Cronbacho $\alpha = 0,73$.

2.3 Tyrimo eiga

Norint tikslingai pasiekti tiriamuosius, reikalingus sudaryti specifinę tyrimo imtį (nuteistieji, nesantys laisvės atėmimo institucijose), buvo kreipiami į institucijas, kurios dirba su šiais asmenimis. Buvo parašytas prašymas Vilniaus regiono pataisos inspekcijos direktorei ir gautas leidimas atlikti apklausas Vilniaus miesto ir rajono bei Ukmergės pataisos inspekcijose. Vilniaus miesto ir rajono PI potencialių tiriamųjų užpildyti skales buvo prašoma tiesiog laukimo zonoje, prieš jiems užeinant arba išėjus iš inspektorius kabinetu. Žinoma, reikia būti labai atkakliam, mat nuteistieji dažniausiai neturi motyvacijos ką nors pildyti. Kreipiantis buvo trumpai pasakomas šių skalių pildymo tikslas ir prašoma skirti apie 15min atsakymų sužymėjimui. Susipažinti su tyrimo paskirtimi respondentai galėjo ir kartu su skalėmis jiems pateiktame kreipimesi (Priedas 1). Vertinimo skalės buvo pildomos dalyvaujant tyrėjui, tad iškilus pildymo ar sąvokų neaiškumams, jie buvo čia pat paaiškunami, taip siekiant padidinti duomenų patikimumą.

Lygiai taip pat tyrimo eiga vyko Ukmergės PI, išskyrus aplinkybę, kad inspektoriai geranoriškai leido būti su jais kabinete ir prašyti nuteistųjų užpildyti vertinimo skales, kol inspektoriai pildo dokumentus jiems. Šioje situacijoje nuteistieji buvo labiau linkę sutikti skirti laiko skalių pildymui.

Kalinių globos draugijos namuose nuteistieji buvo apklausiami tiek asmeniškai, tiek nedidelėmis grupėmis (3-4 asmenys vienu metu).

Vilniaus savivaldybės Socialinės paramos centre nuteistųjų buvo prašoma užpildyti vertinimo skales laukiamajame, kol jiems buvo tvarkomi reikalingi dokumentai.

2.4 Duomenų tvarkymas

Rezultatų apdorojimui buvo naudojamas programinis statistinių duomenų paketas SPSS 17.0, kuriuo skaičiuota aprašomoji statistika (dažniai, vidurkiai, standartiniai nuokrypiai). Patikimumui vidinio suderinamumo būdu buvo skaičiuojama Cronbacho α . Kritinei socialinės atskirties skalės įvertinimo reikšmei nustatyti naudota ROC (*Receiver operating characteristic*) analizė. Ryšiams tarp dviejų kintamųjų nustatyti naudotas Pearson koreliacijos metodas. Skirtumams tarp grupių skalių vertinimų nustatyti, buvo naudojamas Stjudento t kriterijus dviem nepriklausomoms imtims. Taip pat duomenims analizuoti naudota vieno faktoriaus dispersinė analizė (ANOVA), daugialypė logistinė regresinė analizė, faktorinė analizė.

3. Rezultatai ir jų aptarimas

3.1 Demografinė tiriamųjų charakteristika

Remiantis surinkta informacija, tiriamieji buvo suskirstyti į grupes pagal įvairias demografines charakteristikas. Duomenys apie tiriamųjų pasiskirstymą demografinių rodiklių grupėse pateiktas 3-oje lentelėje.

3 lentelė. Tiriamųjų pasiskirstymas pagal demografinius rodiklius.

Demografinis rodiklis	Amžius				Išsilavinimas			Užimtumas	
grupės	18-24	25-29	30-39	40 ir daugiau	Žemesnis nei vidurinis	Vidurinis	Aukštesnis nei vidurinis	Dirba	Nedirba
N	19	18	24	25	20	48	18	28	58
%	22,1	20,9	27,9	29,1	23,3	55,8	20,9	32,6	67,4
Demografinis rodiklis	Gyvenamoji aplinka				Šeiminė padėtis			Vaikai	
grupės	Su partnere	Su tėvais	Vienas/su draugais	Neturi pastovios gyv. vietos	Vedęs	Išsituokėjęs	Niekada nebuvo vedęs	Turi	Neturi
N	31	38	9	8	19	21	46	44	42
%	36,0	44,2	10,5	9,3	22,1	24,4	53,5	51,2	48,8

Kaip matome, mūsų imtyje daugiausia yra nuteistųjų, kurių amžius 18-29 (43%) metai. Šie rezultatai atitinka oficialios 2011m. statistikos apie nuteistuosius asmenis, esančius pataisos inspekcijų teritorinių padalinių įskaitoje, tendencijas. Šios statistikos duomenų tendencijas taip pat atitinka duomenys apie išsilavinimą (daugiausia įgijusių vidurinį), bei užimtumą (daugiau bedarbių, nei dirbančių nuteistųjų). Taigi, nors mūsų tyrimo imtis nėra labai didelė, galime teigti, kad ją sudaro gana reprezentatyvūs tiriamieji.

Siekiant išsiaiškinti nuteistųjų galimų socialinių ryšių platumą, buvo klausiama su kuo jie gyvena, kokia jų šeiminė padėtis, ar turi vaikų. Rezultatai parodė, kad daugiausia, 38 nuteistieji gyvena su tėvais (44,2%), šiek tiek mažiau – 31 nuteistasis gyvena su partnere (36%). Šiek tiek daugiau nei

penktadalis (22,1%) nuteistųjų yra sukūrę šeimas, tačiau dauguma (53,5%) tiriamųjų nurodė, kad niekada nebuvo vedę. Pagal tai, ar turi vaikų, tiriamieji pasiskirstė labai panašiai.

Taigi, dauguma nuteistųjų gyvena su artimaisiais, turi vaikų - tai yra vieni iš objektyvių faktorių mažinančių socialinę atskirtį ir didinančių subjektyvią psichologinę gerovę.

3.2 Socialinės atskirties skalės įverčio skiriamosios reikšmės nustatymas

Tyrime naudota Socialinės atskirties skalė (Social Exclusion Scale, Jehoel-Gijsbers & Vrooman, 2007) mums leidžia apskaičiuoti bendrą asmens subjektyvaus socialinės atskirties patyrimo balą. Aukštesnis įvertis rodo labiau patiriamą socialinę atskirtį, tačiau riba, kuri leistų pasakyti, ar asmuo priklauso socialinės atskirties grupei ar ne, nėra nurodyta. Ši riba kiekviename tyrime gali skirtis, priklausomai nuo kultūrinių skirtumų, specifinės tiriamųjų imties (Bayram et al., 2011).

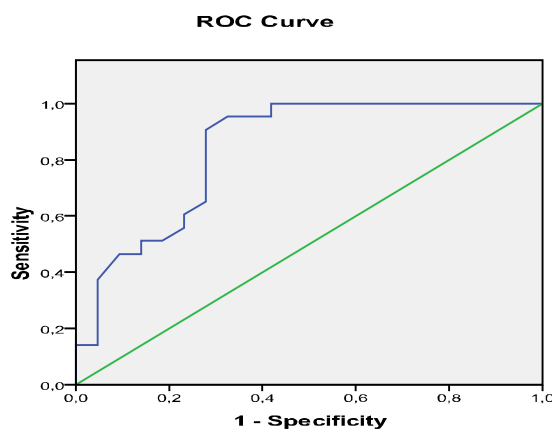
Taigi, siekdami išskirti dvi nuteistųjų, skirtingai subjektyviai suvokiančių socialinę atskirtį, grupes, turėjome nustatyti kritinę Socialinės atskirties skalės įvertinimo reikšmę. Šiam tikslui buvo naudojama ROC (*Receiver operating characteristic*) analizė. Šis metodas leidžia parinkti kritinę skiriamąją vertinimo reikšmę su mažiausia klaidingai teigiamų bei klaidingai neigiamų priskirimų tam tikrai grupei tikimybe. Kaip lyginamąjį kriterijų naudojome tiriamųjų atsakymus į klausimą „Ar jūs jaučiate socialinę atskirtį?“. Būtent šiam tikslui įtraukti šį klausimą apklausiant tiriamuosius rekomendavo vienas iš Socialinės atskirties skalės autorių C. Vrooman. Gauti jautrumo ir specifiškumo rezultatai, bei Youden indeksas kiekvienai alternatyviai skiriamajai reikšmei pateikti 4 lentelėje.

4 lentelė. Socialinės atskirties skalės skiriamųjų reikšmių jautrumas, specifiškumas, 1-specifiškumas ir Youden (J) indeksas.

Skiriamoji reikšmė	jautrumas	specifiškumas	1 - specifiškumas	J
44	1	0,047	0,953	0,116
55	1	0,116	0,884	0,163
59,5	1	0,163	0,837	0,256
61,5	1	0,256	0,744	0,349
63	1	0,349	0,651	0,395
65	1	0,395	0,605	0,488
66,5	1	0,488	0,512	0,581
68	1	0,581	0,419	0,534
69,5	0,953	0,581	0,419	0,581
70,5	0,953	0,628	0,372	0,627
72	0,953	0,674	0,326	0,628
74,5	0,907	0,721	0,279	0,581
79,5	0,86	0,721	0,279	0,535

84	0,814	0,721	0,279	0,488
85,5	0,767	0,721	0,279	0,442
86,5	0,721	0,721	0,279	0,372
87,5	0,651	0,721	0,279	0,372
88,5	0,605	0,767	0,233	0,325
90	0,558	0,767	0,233	0,326
91,5	0,512	0,814	0,186	0,372
93	0,512	0,86	0,14	0,325
95	0,465	0,86	0,14	0,372
96,5	0,465	0,907	0,093	0,325
97,5	0,372	0,953	0,047	0,279
99,5	0,326	0,953	0,047	0,232
102	0,279	0,953	0,047	0,139
104,5	0,186	0,953	0,047	0,093
106,5	0,14	0,953	0,047	0,14
108	0,14	1	0	0,093
112,5	0,093	1	0	0,047
116,5	0,047	1	0	0
118	0	1	0	-1

Apskaičiuotos jautrumo ir 1-specifiškumo reikšmės kartu yra ROC kreivės koordinatės, kuri leidžia vizualiai pažiūrėti, kuri testo reikšmė galėtų būti skiriamoji. Socialinės atskirties skalės duomenų ROC kreivė pateikta 1 paveiksle.



1 pav. Socialinės atskirties skalės ROC kreivė.

Plotas po ROC kreive lygus 0,84 ($p = 0,00$, kai $p < 0,05$; 95%), taigi modelis yra tinkamas.

Kaip matome 4 lentelėje, Youden indeksas, kuris apskaičiuojamas pagal jautrumo ir specifiškumo reikšmes ($J = \text{jautrumas} + \text{specifiškumas} - 1$), didžiausias yra ties 72 Socialinės atskirties skalės reikšme.

Tai patvirtina ir gauta ROC kreivė, kurioje matome kad didžiausias linkis yra teis tomis pačiomis jautrumo (Sensitivity) ir 1- specifiskumas (1-specificity) koordinatėmis (0,953:0,326).

Remiantis šiais rezultatais, nustatėme, kad socialinės atskirties skalės skiriamoji reikšmė mūsų tyrime bus 72 balų įvertis. Vadinasi, nuteistieji, kurie surinko mažiau nei 72 balus, bus laikomi nepatiriantys socialinės atskirties. Nuteistieji, surinkę 72 balus arba daugiau bus laikomi kaip patiriantys socialinę atskirtį. Nuteistųjų pasiskirstymas pagal subjektyviai patiriamos socialinės atskirties vertinimus pateiktas 5 lentelėje.

5 lentelė. Nuteistųjų pasiskirstymas pagal subjektyviai patiriamą socialinę atskirtį

	Skaičius	Procentas nuo visos imties
Patiria socialinę atskirtį	55	63,9
Nepatiria socialinės atskirties	31	36,1
Viso	86	100

Išskyrus dvi tiriamųjų grupes – patiriančius ir nepatiriančius socialinės atskirties nuteistuosius – gavome, kad didesnė dalis yra patiriančiųjų atskirtį. Taigi, mūsų Valstybėje yra iškeltas tikslas mažinti nuteistųjų socialinę atskirtį, įsteigtos pataisos inspekcijos, kurios skirtos nuteistųjų resocializacijos procesui vykdyti, vykdomi įvairūs projektai. Tačiau ši problema toliau egzistuoja gana ryškiai – nuteistieji yra socialiai pažeidžiama visuomenės grupė, kurios asmenys turi didesnę riziką patirti socialinę atskirtį.

3.3 Socialinės atskirties dimensijų įverčių skirtingose tiriamųjų grupėse, sudarytose pagal demografinius kintamuosius, palyginimas

Norint išsiaiškinti, ar skiriasi socialinės atskirties dimensijų vertinimai tiriamųjų grupėse, sudarytose pagal demografinius rodiklius, buvo atlikta vieno faktoriaus dispersinė analizė (ANOVA) kiekvienai demografiniai charakteristikai atskirai (žr. 6 lentelę).

6 lentelė. Socialinės atskirties dimensijų įvėrčių palyginimas grupėse, sudarytose pagal demografinius kintamuosius (atlikus ANOVA).

Socialinės atskirties dimensijos	Nepriteklius		Socialinių institucijų prieinamumas		Gyvenamos aplinkos sąlygos	
	F	p	F	p	F	p
Demografiniai kintamieji						
Amžius	0,08	0,97	0,2	0,89	3,42	0,021
Išsilavinimas	1,77	0,177	1,15	0,322	3,71	0,029
Užimtumas	4,02	0,048	2,87	0,094	0,7	0,404
Šeiminė padėtis	0,41	0,668	1,78	0,175	0,65	0,524
Vaikai	0,006	0,941	0,31	0,582	1,89	0,173
Gyvenamoji aplinka	4,88	0,004	0,39	0,76	2,54	0,062
Teistumas	11,76	0,000	6,22	0,003	3,95	0,023
Laisvės atėmimas	0,34	0,56	6,15	0,015	6,07	0,016
Socialinės atskirties dimensijos	Socialinis dalyvavimas		Normų integracija			
Demografiniai kintamieji	F	p	F	p		
Amžius	2,13	0,103	6,59	0,000		
Išsilavinimas	8,83	0,000	3,51	0,034		
Užimtumas	9,9	0,002	4,98	0,029		
Šeiminė padėtis	3,65	0,03	8,44	0,000		
Vaikai	1,08	0,302	17,89	0,000		
Gyvenamoji aplinka	7,1	0,000	3,18	0,028		
Teistumas	11,69	0,000	8,01	0,001		
Laisvės atėmimas	3,85	0,053	0,334	0,56		

paryškitos statistiškai reikšmingos p reikšmės, kai $p < 0,05$

Palyginus Socialinės atskirties įvėrčius skirtingų demografinių charakteristikų grupėse, buvo nustatyta, kad nepriteklius dimensijos vertinimas statistiškai reikšmingai skiriasi grupėse, sudarytose pagal užimtumą, gyvenamąją aplinką ir teistumą. Atsižvelgiant į šių grupių vertinimų vidurkius (Priedas 2), galime teigti, kad nedirbantys, neturintys pastovios gyvenamos vietos ir daugiau kartų teisti asmenys susiduria su daugiau materialinių sunkumų.

Socialinių teisių įvėrčiai statistiškai reikšmingai skiriasi tiriamųjų grupėse, sudarytose pagal teistumą ir laisvės atėmimą. Tai yra, daugiau kartų teisti, grįžę į visuomenę po laisvės atėmimo bausmės asmenys susiduria su prastesniu institucijų teikiamų paslaugų prieinamumu.

Gyvenamosios aplinkos sąlygų įvėrčiai statistiškai reikšmingai skiriasi amžiaus, išsilavinimo, teistumo ir laisvės atėmimo grupėse. Labiau nepatenkinti savo gyvenamąją aplinką yra jaunesni

tiriamieji, bei išsiskiria 30-39 metų nuteistųjų grupė. Galime svarstyti, kad pastarajame amžiaus tarpsnyje vyrai yra daugiau linkę rūpintis gyvenamąją aplinką atsižvelgdami į sukurtos šeimos poreikius. Kriščiau savo gyvenamąją aplinką vertina aukštesnio išsilavinimo, mažiau kartų teisti ir nebuvę nubausti laisvės atėmimu nuteistieji.

Socialinio dalyvavimo vertinimas statistiškai reikšmingai skiriasi grupėse, sudarytose pagal išsilavinimą, užimtumą, šeiminių padėčių, gyvenamąją aplinką ir teistumą. Skurdesnį socialinį gyvenimą, mažiau socialinių ryšių turintys yra žemesnio išsilavinimo, nedirbantys, nevedę, neturintys pastovios gyvenamosios vietos arba gyvenantys su tėvais, daugiau kartų teisti asmenys.

Normų integracijos įverčiai statistiškai reikšmingai nesiskiria tik grupėse, sudarytose pagal laisvės atėmimo bausmę. Vadinas gauti rezultatai rodo, kad jaunesni, žemesnio išsilavinimo lygio, nevedę, neturintys vaikų, nedirbantys, neturintys pastovios gyvenamosios vietos, daugiau kartų teisti asmenys yra prasčiau įsisavinę visuomenės normas.

3.4 Demografiniai rodikliai, padedantys numatyti nuteistųjų suvoktą socialinę atskirtį

Siekiant išsiaiškinti, kurie demografiniai rodikliai geriausiai prognozuoja suvoktą socialinę atskirtį, atlikta daugialypė regresinė analizė. Priklausymas suvoktos socialinės atskirties grupei naudotas kaip priklausomas kintamasis, o demografiniai kintamieji naudoti kaip nepriklausomieji kintamieji.

Priklausymo suvoktos socialinės atskirties grupei ir demografinių rodiklių regresinės lygties koeficientai pateikiami 7 lentelėje.

7 lentelė. Suvoktos socialinės atskirties ir demografinių rodiklių regresinės lygties koeficientai (B, β), patikimumo lygmuo (p) ir determinacijos koeficientas (R^2)

Priklausomi kintamieji	Nepriklausomi kintamieji	B	β	p
		$R^2 = 0,403$		
Subjektyvus socialinės atskirties suvokimas	Amžius	0,37	1,44	0,217
	Išsilavinimas	-1,13	0,32	0,036
	Užimtumas	-0,99	0,37	0,201
	Šeiminė padėtis	-0,95	0,39	0,141
	Vaikai	2,8	16,47	0,009
	Gyvenamoji aplinka	-0,96	0,38	0,013
	Teistumas	-2,01	0,13	0,002
	Laisvės atėmimas	-0,43	0,65	0,5

paryškintos statistiškai reikšmingos p reikšmės, kai $p < 0,05$

Kaip matyti lentelėje, numatant nuteistųjų priklausymą patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties grupėms yra keturi reikšmingi kintamieji: *išsilavinimas*, *vaikų turėjimas*, *gyvenamoji aplinka* ir *teistumas*. Taigi, statistiškai patikimai suvoktą socialinę atskirtį prognozuojantys veiksniai yra žemesnis išsilavinimas, savo gyvenamosios vietos neturėjimas, didesnis teistumų skaičius. Vaikų turėjimas didina tikimybę nesijausti socialiai atskirtam.

Apibendrinant, reikėtų pastebėti, kad nors kiti demografiniai rodikliai taip pat yra susiję su socialinės atskirties suvokimu, tačiau jie regresinėje lygtyje neleidžia statistiškai patikimai numatyti priklausymo socialinės atskirties grupei.

3.5 Suvoktos socialinės atskirties ryšys su psichologinės gerovės matmenimis

Buvo aiškinamasi, ar egzistuoja ryšiai tarp atskirų socialinės atskirties dimensijų ir psichologinės gerovės skalių vertinimų. Šiam tikslui buvo skaičiuoti kiekvienos socialinės atskirties skalės dimensijos ir skirtingos psichologinės gerovės skalės įverčių Pearsono koreliacijos koeficientai (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Socialinės atskirties dimensijų ir psichologinės gerovės skalių įverčių koreliaciniai koeficientai (r)

<i>Psichologinės gerovės skalės</i>	Autonomiškumas	Aplinkos valdymas	Asmeninis tobulėjimas	Teigiami santykiai su kitais	Tikslas gyvenime	Savęs priėmimas
<i>Socialinės atskirties dimensijos</i>						
Nepritekliaus	-0,479**	-0,577**	0,053	-0,589**	-0,164	-0,437**
Socialinių institucijų prieinamumas	-0,259*	-0,356**	0,087	-0,496**	-0,14	-0,275*
Gyvenamos aplinkos sąlygos	-0,271*	-0,364**	0,13	-0,457**	-0,056	-0,303**
Socialinis dalyvavimas	-0,477**	-0,482**	-0,028	-0,62**	-0,339**	-0,267*
Normų integracija	-0,337**	-0,414**	-0,101	-0,472**	-0,306**	-0,299**

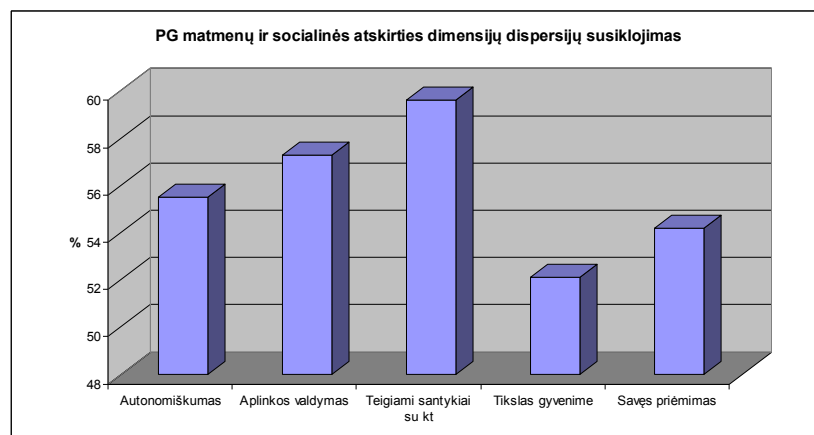
Paryškinti statistiškai reikšmingi Pearsono koreliacijos koeficientai. ** kai statistinio reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, * - kai statistinio reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Net keturių psichologinės gerovės skalių įverčiai statistiškai reikšmingai koreliuoja su visų socialinės atskirties dimensijų vertinimais: *autonomiškumo*, *aplinkos valdymo*, *teigiamų santykių su kitais* ir *savęs priėmimo*. *Tikslas gyvenime* skalė statistiškai reikšmingai siejasi su socialinio dalyvavimo

ir normų integracijos dimensijomis. Visi statistiškai reikšmingi ryšiai yra atvirkštiniai, vadinasi kuo aukštesni psichologinės gerovės skalių balai, tuo žemesni socialinės atskirties dimensijų įverčiai.

Norint išsiaiškinti, ar socialinė atskirtis ir psichologinė gerovė yra daugiakomponentiniai konstruktai, kuriuos lemia panašūs veiksniai, atlikta faktorinė analizė kiekvienai statistiškai reikšmingai susijusiai psichologinės gerovės skalei ir socialinės atskirties dimensijoms. Buvo žiūrima, kiek bus išskirta bendrų faktorių ir kokia šių įverčių dispersijos paaiškinamoji dalis.

Kiekvienu atveju atliekant faktorinę analizę, išsiskyrė vienas bendras faktorius, o bendra dispersijų paaiškinamoji dalis (susiklojimas) su atskira psichologinės gerovės skale pavaizduota 2 paveikslėlyje.



3 pav. psichologinės gerovės skalių ir socialinės atskirties dimensijų paaiškinamoji dispersijos dalis (%)

Pastebima, kad kiekvienu atveju sutampanti dispersijos dalis yra tikrai gana didelė – nuo 52,1% (tikslas gyvenime skalė) iki 59,6% (teigiamų santykių su kitais skalė).

Apibendrinus 8 lentelės ir 2 paveikslėlio duomenis, matome, kad bendrai tarp socialinės atskirties dimensijų ir psichologinės gerovės matmenų egzistuoja stiprūs ryšiai. Tai leidžia mums svarstyti apie iškelto hipotezės patvirtinimą, kad šiuos reiškinius lemia nemažai tų pačių, persidengiančių veiksnių.

3.6 Subjektyviai patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties nuteistųjų psichologinės gerovės komponentų rezultatų palyginimas

Siekiant atsakyti į klausimą, ar skiriasi patiriančių ir nepatiriančių socialinę atskirtį nuteistųjų psichologinė gerovė, buvo lyginami šių grupių psichologinės gerovės skalių rezultatai. Patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties grupių psichologinės gerovės skalių įverčių vidurkiai palyginti

naudojant Stjudento t kriterijų dviems nepriklausomoms imtims. Psichologinės gerovės skalių įverčių vidurkių lyginimo rezultatai pateikiami 9 lentelėje.

9 lentelė. subjektyviai patiriančių ir nepatiriančių socialinę atskirtį nuteistųjų psichologinės gerovės skalių bendrų įverčių vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, palyginimo t ir p reikšmės

psichologinės gerovės skalė		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	t reikšmė	p reikšmė
Autonomiškumo	Patiriantys SA* (n=31)	3,73	0,69	2,39	0,019
	Nepatiriantys SA (n =55)	4,03	0,47		
Aplinkos valdymo	Patiriantys SA (n=31)	3,41	0,66	5,2	0,000
	Nepatiriantys SA (n =55)	4,16	0,63		
Asmeninio tobulėjimo	Patiriantys SA (n=31)	3,87	0,58	2,39	0,019
	Nepatiriantys SA (n =55)	4,05	0,63		
Teigiamų santykių su kitais	Patiriantys SA (n=31)	3,59	0,54	5,42	0,000
	Nepatiriantys SA (n =55)	4,29	0,58		
Tikslo gyvenime	Patiriantys SA (n=31)	4,24	0,65	0,55	0,582
	Nepatiriantys SA (n =55)	4,32	0,66		
Savęs priėmimo	Patiriantys SA (n=31)	3,09	0,71	3,68	0,000
	Nepatiriantys SA (n =55)	3,62	0,57		

paryškintos statistiškai reikšmingos p reikšmės, kai $p < 0,05$

*SA – socialinė atskirtis

Kaip matyti iš 9 lentelės, nepatiriančių socialinės atskirties nuteistųjų įverčių vidurkiai statistiškai reikšmingai aukštesni beveik visose psichologinės gerovės skalėse, nei patiriančių. Nesiskiria tik Tikslo gyvenime skalės vidutiniai įverčiai. Autonomiškumo, aplinkos valdymo, asmeninio tobulėjimo, teigiamų santykių su kitais ir savęs priėmimo skalių vertinimai statistiškai patikimai didesni nuteistųjų, kurie nepatiria socialinės atskirties.

Apibendrintai galime teigti, kad nuteistieji, nepatiriantys socialinės atskirties pasižymi aukštesne psichologine gerove.

3.7 Psichologinės gerovės skalių įverčiai, leidžiantys numatyti nuteistųjų, nesančių laisvės atėmimo institucijoje, subjektyvų socialinės atskirties suvokimą

Naudojant logistinės regresijos modelį, buvo bandoma nustatyti, kurie psichologinės gerovės skalių įverčiai gali leisti numatyti socialinės atskirties patyrimą. Priklausymas patiriančių ar nepatiriančių socialinę atskirtį grupėms buvo naudojamas kaip priklausomas kintamasis, psichologinės gerovės skalių įverčiai kaip nepriklausomi kintamieji.

13 lentelė. Subjektyvaus socialinės atskirties suvokimo ir psichologinės gerovės skalių įverčių regresinės lygties koeficientai (B, β), patikimumo lygmuo (p) ir determinacijos koeficientas (R^2)

Priklausomi kintamieji	Nepriklausomi kintamieji	B	β	p
		$R^2 = 0,547$		
Subjektyvus socialinės atskirties suvokimas	Autonomiškumas	-3,1	2,8	0,214
	Aplinkos valdymas	4,6	0,1	0,006
	Asmeninis tobulėjimas	0,2	103,5	0,005
	Teigiami santykiai su kitais	-2,2	1,2	0,831
	Tikslas gyvenime	-0,6	,01	0,101
	Savęs priėmimas	0,7	0,6	0,489

paryškintos statistiškai reikšmingos p reikšmės, kai $p < 0,05$

Analizuojant sudarytos regresinės lygties rodiklius (žr 13 lentelę), matome, kad du kintamieji – aplinkos valdymo ir asmeninio tobulėjimo skalių įverčiai – yra reikšmingi numatant nuteistųjų priklausymą patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties grupėms. Taigi nuteistųjų sugebėjimas kontroliuoti įvykius savo aplinkoje, pastebėti ir pasinaudoti jiems palankiomis aplinkybėmis, bei motyvacijos turėjimas, tikėjimas savimi ir galimybė tobulėti, yra reikšmingi kintamieji, įtakojantys jų suvokiamą socialinę atskirtį.

3.8 Suvoktos socialinės atskirties ryšys su subjektyvios gerovės komponentais

Pirmiausia buvo norima nustatyti, kaip nuteistųjų pasitenkinimas tam tikromis gyvenimo sritimis siejasi su pagrindiniais subjektyvios gerovės komponentais. Šiam tikslui buvo naudotas Pearsono koreliacijos metodas. Pagrindinių subjektyvios gerovės komponentų ir pasitenkinimo tam tikromis gyvenimo sritimis įverčių ryšių stipriai ir jų statistinis reikšmingumas pateikti 10 lentelėje.

10 lentelė. Pasitenkinimo tam tikromis gyvenimo sritimis ir pagrindinių subjektyvios gerovės komponentų koreliaciniai koeficientai (r)

Gyvenimo sritis	Pasitenkinimas gyvenimu	Teigiamas emociingumas	Neigiamas emociingumas
Laisvalaikis	0,471**	0,344**	-0,36**
Sveikata	0,096	0,447**	-0,052
Ryšiai su mama	0,128	0,151	-0,049
Ryšiai su tėvu	0,142	0,185	0,053
Ryšiai su partnere	-0,036	0,210	-0,392**
Ryšiai su vaiku/-ais	0,388**	0,326*	-0,196
Ryšiai su giminėm ir draugais	0,098	-0,099	0,138

Paryškinti statistiškai reikšmingi Pearsono koreliacijos koeficientai. ** kai statistinio reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, * - kai statistinio reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Matome, kad iš aštuonių vertintų gyvenimo sričių, pasitenkinimas keturiomis yra statistiškai reikšmingai susijęs su pagrindiniais subjektyvios gerovės komponentais: *laisvalaikiu*, *sveikata*, *ryšiais su partnere* ir *ryšiais su vaikais*. Nuteistieji, labiau patenkinti savo laisvalaikiu kartu labiau patenkinti ir gyvenimu, patiria daugiau teigiamų ir mažiau neigiamų išgyvenimų. Nuteistieji, kurie yra daugiau patenkinti savo sveikata yra linkę daugiau patirti teigiamų emocijų. Taip pat, nuteistųjų pasitenkinimas gyvenimu ir didesnis teigiamas emociingumas siejasi su geresniais ryšiais su vaikais. Geresni ryšiai su partnere siejasi su mažesniu neigiamų emocijų patyrimu. Šie rezultatai panašūs su subjektyvios gerovės tyrimo vyrų imtyje rezultatais (Šilinskas ir Žukauskienė, 2004). Kuriame pasitenkinimas laisvalaikiu ir ryšiais su vaikais taip pat daugiausiai siejosi su pagrindiniais subjektyvios gerovės komponentais, pasitenkinimas sveikata siejosi su teigiamu emociingumu, pasitenkinimas ryšiais su partnere taip pat atvirkščiai siejosi su neigiamo emociingumo lygiu.

Tuo tarpu šio tyrimo rezultatai parodė, kad pasitenkinimas tokiomis gyvenimo sritimis, kaip ryšiai su mama, ryšiai su tėvu ir ryšiai su giminėmis ir draugais nesisieja su pagrindiniais subjektyvios gerovės komponentais. Todėl tolimesnėje socialinės atskirties ir subjektyvios gerovės komponentų ryšių analizėje šie kintamieji nebus naudojami.

Nustatę kintamuosius, kurie siejasi su nuteistųjų subjektyvios gerovės komponentų vertinimais, aiškinomės, kokios šių kintamųjų ir pagrindinių subjektyvios gerovės komponentų sąsajos yra su socialinės atskirties dimensijomis. Šių kintamųjų tarpusavio ryšiai ir jų statistinis reikšmingumas buvo nustatytas pritaikius Pearsono koreliacijos metodą (Žr. 11 lentelę).

11 lentelė. Socialinės atskirties dimensijų ir subjektyvios gerovės komponentų įverčių koreliaciniai koeficientai (r)

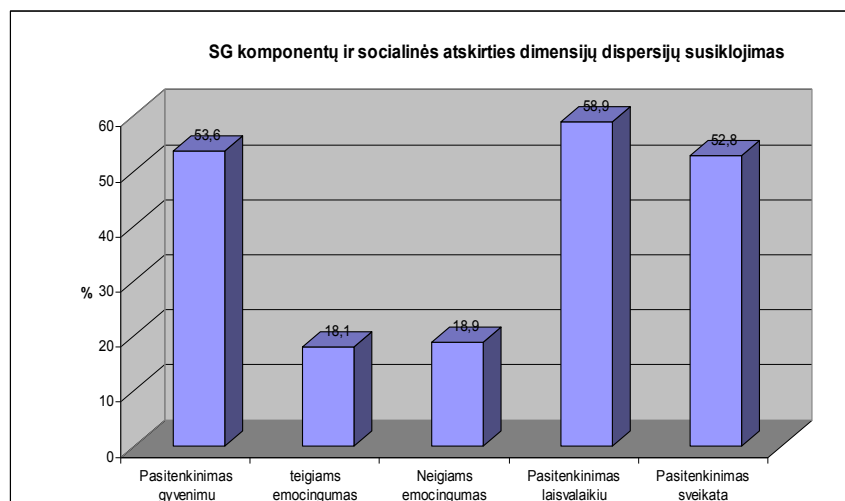
<i>Subjektyvi gerovė</i> <i>Socialinė atskirtis</i>	Pasitenkinimas gyvenimu	Teigiamas emociingumas	Neigiamas emociingumas	Laisvalaikis	Sveikata	Ryšiai su partnere	Ryšiai su vaiku/-ais
Nepritekliaus	-0,434**	-0,224*	0,118	-0,52**	-0,187	-0,026	-0,143
Socialinių institucijų prieinamumas	-0,194	-0,023	0,001	-0,513**	-0,239*	-0,057	0,015
Gyvenamos aplinkos sąlygos	-0,333**	-0,024	-0,122	-0,439**	-0,099	-0,145	0,167
Socialinis dalyvavimas	-0,258*	-0,385*	0,247*	-0,602**	-0,455**	-0,253	0,135
Normų integracija	-0,18	-0,272*	0,137	-0,426**	-0,173	-0,163	0,013

Paryškinti statistiškai reikšmingi Pearsono koreliacijos koeficientai. ** kai statistinio reikšmingumo lygmuo $p < 0,01$, * - kai statistinio reikšmingumo lygmuo $p < 0,05$

Kaip matome 11 lentelėje, su visomis socialinės atskirties dimensijomis statistiškai reikšmingai koreliuoja laisvalaikio vertinimas. Vadinasi labiau patenkinti savo laisvalaikiu nuteistieji mažiau patiria socialinę atskirtį. Atvirkštiniai statistiškai reikšmingi ryšiai taip pat rodo, kad labiau patenkinti savo gyvenimu yra nuteistieji, kurie jaučia mažesnę nepriteklių, geriau vertina savo gyvenamąją aplinką bei yra turi platesnę socialinę gyvenimą. Mažiau teigiamų emocijų patiria nuteistieji, kurie jaučia didesnę nepriteklių, turi skurdesnę socialinę gyvenimą bei nesutinka su visuomenės normomis. Prastesnis savo sveikatos vertinimas siejasi su prastesniu socialinių institucijų teikiamų paslaugų prieinamumu ir siauresniu socialiniu gyvenimu. Skurdesnis socialinis gyvenimas taip pat siejasi su didesniu neigiamu emociingumu.

Norint išsiaiškinti, ar socialinė atskirtis ir subjektyvi gerovė yra daugiakomponentiniai konstruktai, kurie priklauso nuo panašių subjektyvių kintamųjų, atlikta faktorinė analizė kiekvienam, statistiškai reikšmingam subjektyvios gerovės komponentui ir socialinės atskirties dimensijoms. Buvo žiūrima, ar jie pakliūs į tą patį faktorių ir kokia bendra šių įverčių dispersijos paaiškinamoji dalis.

Vienas bendras faktorius išsiskyrė tarp pasitenkinimo gyvenimu ir socialinės atskirties dimensijų, pasitenkinimo laisvalaikiu ir socialinės atskirties dimensijų, pasitenkinimo sveikata ir socialinės atskirties dimensijų. Teigiamo ir neigiamo emociingumų vertinimai nebuvo priskirti į tą patį faktorių su socialinės atskirties dimensijų įverčiais. Socialinės atskirties dimensijų bendra dispersijų paaiškinamoji dalis (susiklojimas) su atskiru subjektyvios gerovės komponentu pavaizduota 3 paveikslėlyje.



3 pav. Subjektyvios gerovės komponentų ir socialinės atskirties dimensijų paaiškinamoji dispersijos dalis (%)

Kaip matome, tais atvejais, kai visi kintamieji buvo priskirti vienam faktoriui, sutampanti dispersijos dalis yra tikrai gana didelė – nuo 52,8% (pasitenkinimas sveikata) iki 58,9% (pasitenkinimas laisvalaikiu). Tuo tarpu teigiamo ir neigiamo emocingumo dispersijos susiklojo su socialinės atskirties dimensijų dispersijomis tik atitinkamai 18,1% ir 18,9%.

Apibendrinus 11 lentelės ir 3 paveikslėlio duomenis, matome, kad tarp socialinės atskirties dimensijų ir subjektyvios gerovės komponentų egzistuoja ryšiai. Galime daryti prielaidas, kad socialinės atskirties vertinimus ir pasitenkinimą gyvenimu bendrai bei specifinėmis jo sritimis atskirai lemia panašūs veiksniai.

3.9 Subjektyviai patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties nuteistųjų subjektyvios gerovės komponentų rezultatų palyginimas

Norint išsiaiškinti, ar skiriasi subjektyviai patiriančių ir nepatiriančių socialinę atskirtį nuteistųjų subjektyvios gerovės komponentų rezultatai, buvo lyginami subjektyvios gerovės komponentų vidutiniai įverčiai gauti šiose grupėse.

12 lentelė. Subjektyviai patiriančių ir nepatiriančių socialinę atskirtį nuteistųjų pasitenkinimo įvairiomis gyvenimo sritimis bendrų įverčių vidurkiai, standartiniai nuokrypiai, palyginimo t ir p reikšmės

		Vidurkis	Standartinis nuokrypis	t reikšmė	p reikšmė
Pasitenkinimas gyvenimu	Patiriantys SA* (n=31)	3,41	1,31	3,16	0,002
	Nepatiriantys SA (n=55)	4,29	1,21		
Teigiamas emocijumas	Patiriantys SA (n=31)	3,22	0,91	1,84	0,07
	Nepatiriantys SA (n=55)	3,53	0,64		
Neigiamas emocijumas	Patiriantys SA (n=31)	1,97	0,62	0,56	0,572
	Nepatiriantys SA (n=55)	2,05	0,66		
Pasitenkinimas laisvalaikiu	Patiriantys SA (n=31)	4,8	1,92	4,93	0,000
	Nepatiriantys SA (n=55)	6,61	1,45		
Pasitenkinimas sveikata	Patiriantys SA (n=31)	5,75	1,89	1,08	0,285
	Nepatiriantys SA (n=55)	6,23	2,03		
Pasitenkinimas ryšiais su partnere	Patiriantys SA (n=31)	3,73	1,01	0,24	0,809
	Nepatiriantys SA (n=55)	3,81	1,31		
Pasitenkinimas ryšiais su vaiku/-ais	Patiriantys SA (n=31)	4,25	0,88	0,56	0,574
	Nepatiriantys SA (n=55)	4,38	0,65		

paryškintos statistiškai reikšmingos p reikšmės, kai $p < 0,05$

*SA – socialinė atskirtis

Kaip matyti iš 12 lentelės, patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties nuteistųjų grupėse statistiškai reikšmingai skiriasi pasitenkinimo gyvenimu ir pasitenkinimo laisvalaikiu vertinimai. Taigi, patiriantys socialinę atskirtį linkę būti mažiau patenkinti savo gyvenimu ir laisvalaikiu.

3.10 Subjektyvios gerovės komponentai, leidžiantys numatyti nuteistųjų, nesančių laisvės atėmimo institucijoje, subjektyvų socialinės atskirties suvokimą

Siekiant išsiaiškinti, kurie subjektyvios gerovės komponentai leidžia numatyti socialinės atskirties patyrimą, buvo atlikta logistinė regresinė analizė. Priklausymas patiriančių ar nepatiriančių socialinę atskirtį grupėms buvo naudojamas kaip priklausomas kintamasis, o subjektyvios gerovės komponentų įverčiai kaip nepriklausomi kintamieji.

Pradžioje atliekant logistinę regresinę analizę buvo įtraukti visi šiame tyrime nustatyti kintamieji, kurie siejasi su subjektyvios gerovės. Tačiau rezultatų analizė parodė, kad pasitenkinimo ryšiais su partnere ir pasitenkinimo ryšiais su vaikais kintamieji nėra tinkami šiai regresinei lygčiai. Taigi pašalinus šiuos du kintamuosius, buvo sudaryta nauja logistinės regresijos lygtis.

14 lentelė. Subjektyvaus socialinės atskirties suvokimo ir subjektyvios gerovės komponentų regresinės lygties koeficientai (B, β), patikimumo lygmuo (p) ir determinacijos koeficientas (R^2)

Priklausomi kintamieji	Nepriklausomi kintamieji	B	β	p
		$R^2 = 0,443$		
Subjektyvus socialinės atskirties suvokimas	Pasitenkinimas gyvenimu	-0,01	0,9	0,973
	Teigiamas emocijųumas	-0,4	0,7	0,34
	Neigiamas emocijųumas	-1,6	0,2	0,005
	Pasitenkinimas laisvalaikiu	-1,1	0,3	0,000
	Pasitenkinimas sveikata	0,6	1,8	0,009

paryškintos statistiškai reikšmingos p reikšmės, kai $p < 0,05$

Kaip matome 14 lentelėje, kurioje pateikti sudarytos regresinės lygties koeficientai ir reikšmingumo lygmens p reikšmės, numatant socialinės atskirties patyrimą reikšmingi neigiamo emocijųumo, pasitenkinimo laisvalaikiu ir pasitenkinimo sveikata kintamieji. Vadinasi, nuteistieji, kurie savo sveikatą ir laisvalaikį vertina labiau teigiamai ir patiria mažiau neigiamų išgyvenimų, sumažina galimybę priklausyti socialinę atskirtį patiriančiai grupei.

4. Rezultatų apibendrinimas

Šio tyrimo tikslas buvo nustatyti nuteistųjų, nesančių laisvės atėmimo institucijose (toliau - nuteistieji), suvokiamos socialinės atskirties sąsajas su subjektyvios bei psichologinės gerovės komponentais. Todėl pirmiausia socialinės atskirties skalės (Jehoel-Gijsbers and Vrooman, 2007) pagalba buvo įvertinta, kaip nuteistieji subjektyviai vertina patiriamą socialinę atskirtį. Remiantis šio tyrimo duomenimis, buvo nustatyta skiriamoji socialinės atskirties skalės įverčio reikšmė, ir tiriamieji suskirstyti į patiriančių ir nepatiriančių socialinės atskirties grupes. Buvo nustatyta, kad didžioji dalis tiriamųjų, net 63,9%, patiria socialinę atskirtį. Šie rezultatai patvirtina, kad nuteistieji yra socialiai pažeidžiama grupė, kurioje asmenys turi didesnę riziką patirti socialinę atskirtį.

Socialinės atskirties dimensijų įverčių palyginimas grupėse, sudarytose pagal skirtingus demografinius rodiklius parodė, kad daugiau kartų teisti asmenys didesnę socialinę atskirtį patiria visose dimensijose. Grįžę iš laisvės atėmimo įstaigų nuteistieji išsiskyrė kaip daugiau problemų patiriantys bendradarbiaujant su socialinėmis institucijomis bei prastesnėmis gyvenamosios aplinkos sąlygomis. Nustatyta, kad normų integracijos įverčiai skyrėsi praktiškai visose demografinių rodiklių grupėse: jaunesni, žemesnio išsilavinimo lygio, nevedę, neturintys vaikų, nedirbantys, neturintys pastovios gyvenamosios vietos, daugiau kartų teisti asmenys yra prasčiau įsisavinę visuomenės normas. Taip pat tyrimo rezultatai parodė, kad amžiaus grupėse skyrėsi savo gyvenamosios aplinkos sąlygų vertinimai. Prastesnėmis aplinkos sąlygomis gyvena ir žemesnio išsilavinimo nuteistieji, bei jie pasižymi siauresniu socialiniu dalyvavimu, nei aukštesnį išsilavinimą turintys. Dirbantieji geriau vertina savo materialią padėtį ir daugiau dalyvauja socialiniame gyvenime. Kaip ir tikėtasi, šeimos ar partnerės turėjimas tai pat didina socialinį dalyvavimą. Neturintys pastovios gyvenamosios vietos nuteistieji prasčiausiai vertino savo materialią padėtį bei jautėsi turintys skurdžiausią socialinį dalyvavimą.

Tyrimo metu nustatyta, kad geriausiai nuteistųjų suvokiamą socialinę atskirtį galima numatyti atsižvelgiant į jų išsilavinimą, vaikų turėjimą, gyvenamą aplinką bei teistumų skaičių. Vaikų turėjimas ir tai, su kokiais žmonėmis kartu gyvenama, atspindi socialinių kontaktų svarbą subjektyviam atskirties suvokimui. Tai patvirtina R. M. Rhodes (2008) požiūrį, kad artimi ryšiai nuteistiesiems yra labai svarbūs socialinės paramos kontekste. Atsižvelgdami į socialinės atskirties apibūdinimus, galime pastebėti, kad išsilavinimo neprieinamumas yra minimas, kaip atskirties sąlygojamas rezultatas. Interpretuodami galime svarstyti, kad dėl žemesnio išsilavinimo asmenys dirba mažiau apmokamus darbus, kas turi įtakos jų materialinei padėčiai, bei prasčiau sugeba valdyti savo aplinką. Kita vertus, nuspręsti, ar žemesnis išsilavinimas yra patiriamos socialinės atskirties pasekmė, ar socialinė atskirtis

didėja dėl žemesnio išsilavinimo, mes negalime. Tuo tarpu nustatyti teistumų skaičiaus įtaką socialinės atskirties patyrimui mes tikėjomės. Didesnė kriminalinė patirtis siejasi su visuomenės nuostatomis šių asmenų atžvilgiu, prastesne visuomenės normų integracija, didesniais sunkumais susirandant darbą, o šie veiksniai įeina į skirtingas socialinės atskirties dimensijas.

Suvoktos socialinės atskirties ir psichologinės gerovės įverčių analizė parodė, kad nuteistųjų socialinės atskirties suvokimas visose dimensijose siejosi su žemesniais autonomiškumo, aplinkos valdymo, teigiamų santykių su kitais ir savęs priėmimo vertinimais. Žemesnių tikslų gyvenime turėjimas siejosi su mažesniu socialiniu dalyvavimu ir silpnesne visuomenės normų integracija. Tai patvirtina kitų autorių gautas išvadas, kad prastesnė socio-ekonominė padėtis mažina savigarbą, savęs identifikavimą, aplinkos kontrolę, savarankiškumą, riboja socialinius kontaktus (Diener, 2009; Carroll, 2005; Ryan and Deci, 2001; Ryff, 1999; Muller and Winocur, 1993).

Psichologinės gerovės skalių įverčių palyginimas skirtingai suvokiančių socialinę atskirtį nuteistųjų grupėse atskleidė, kad socialinę atskirtį patiriančių nuteistųjų beveik visų psichologinės gerovės skalių įverčiai yra žemesni nei nepatiriančiųjų. Nesiskyrė tik tikslo gyvenime vertinimai. Nuteistųjų, kurie patiria socialinę atskirtį, žemesni autonomiškumo skalės įverčiai reiškia, kad jie labiau jaudinasi dėl aplinkinių nuomonės ir lūkesčių jų atžvilgiu, neturi tvirtos savo nuomonės įvairias klausimais, yra linkę paklusti kitiems. Patiriančių socialinę atskirtį nuteistųjų žemesni aplinkos valdymo skalės įverčiai reiškia, kad šiems asmenims sunkiau susitvarkyti su kasdieniais rūpesčiais, pakeisti savo aplinką, išnaudoti pasitaikiusias galimybes. Teigiamų santykių su kitais skalės žemesni įverčiai rodo, kad nuteistieji, patiriantys socialinę atskirtį, turi nedaug teigiamų socialinių ryšių, susiduria su sunkumais užmezgant naujus artimus tarpasmeninius ryšius, o ir turimus jiems išlaikyti dažnai gali būti problematika. Žemesni savęs priėmimo skalės rezultatai reiškia, kad nuteistieji, kurie patiria socialinę atskirtį, jaučiasi nepatenkinti savo savybėmis, nusivylę gyvenimu, norėtų būti kitokie nei yra dabar. Visgi, asmeninio tobulėjimo skalės žemesni įverčiai rodo, kad tuo pačiu šie asmenys jaučia asmeninį sąstingį, tai yra, jie nelinkę tobulėti, keisti savo nuostatas (Ryff, 1999). Taigi šio tyrimo metu buvo nustatyta, kad nuteistieji, nepatiriantys socialinės atskirties pasižymi aukštesne psichologine gerove.

Suvoktos socialinės atskirties ir subjektyvios gerovės komponentų analizė parodė, kad nuteistųjų socialinės atskirties suvokimas visose dimensijose siejosi su nepasitenkinimu laisvalaikiu. Be to, suvokta atskirtis nepritekliaus dimensijoje siejosi su sumažėjusiu teigiamu emocijumu ir žemesniu bendru pasitenkinimu gyvenimu. Nuteistieji, kurie jautė atskirtį socialinių institucijų prieinamumo dimensijoje, buvo nepatenkinti savo sveikata. Gyvenamosios aplinkos sąlygų netenkinimas neigiamai siejosi su bendru pasitenkinimu gyvenimu. Atskirtis nuo socialinio dalyvavimo siejosi su

nepasitenkinimu gyvenimu, sveikata, mažesniu teigiamu ir didesniu neigiamu emocingumu. O silpnesnė normų integracija siejasi su mažiau patiriamais teigiamais išgyvenimais. Taigi šio tyrimo metu pasitvirtino kitų autorių nustatytos sąsajos tarp bendro pasitenkinimo gyvenimu, teigiamo ir neigiamo emocingumo ir žmogaus veiklos, jo santykių su aplinkiniais, gyvenimo būdo (Diener, 2009; Lyumborsky et al, 2005; Park, 2004; Seligman, 2002; Cooper and Berwick, 2001; Ryan and Deci, 2001).

Subjektyvios gerovės komponentų įverčių palyginimas skirtingai suvokiančių socialinę atskirtį nuteitųjų grupėse atskleidė, kad patiriantieji socialinę atskirtį mažiau buvo bendrai patenkinti savo gyvenimu ir laisvalaikiu. Galime svarstyti, kad tai lemia žemas savęs vertinimas, pasyvumas, nepakankamas dalyvavimas bendruomenės ir visuomenės socialiniame gyvenime, jaučiama diskriminacija, veiksniai, kurie įvardijami tiek kaip susiję su socialine atskirtimi, tiek su subjektyvia gerove.

Atlikto tyrimo metu, buvo, kurie subjektyvios ir psichologinės gerovės komponentai patikimiausiai leistų numatyti nuteistųjų socialinės atskirties suvokimą. Analizuojant subjektyvios gerovės komponentus atskleista, kad socialinę atskirtį geriausiai prognozuoja neigiamo ir teigiamo emocingumo lygiai bei pasitenkinimas sveikata. Psichologinės gerovės matmenų analizė parodė, kad socialinę atskirtį geriausiai prognozuoja asmeninio tobulėjimo ir teigiamų santykių su kitais skalių įverčiai.

Analizuojant suvokiamos atskirties ir subjektyvios bei psichologinės gerovės sąsajas, matomos ryškios tendencijos, kad patiriama socialinė atskirtis siejasi su žemesniais subjektyvios ir psichologinės gerovės vertinimais. Aiškinantis, kas lemia tai, kad socialinės atskirties skalės, Ryff psichologinės gerovės skalės ir subjektyvios gerovės pagrindinių komponentų įverčiai tarpusavyje siejasi, buvo nustatyta, kad šie konstruktai vertina panašius veiksnius. Tai yra, šių konstrukto vertinimo objektai yra skirtingi, tačiau juos lemiantys kintamieji tarpusavyje gana glaudžiai persipina. Todėl žinant asmens suvokiamos atskirties vertinimus, galima daryti patikimas prielaidas apie jo subjektyviai vertinamą gerovę bei psichologinės gerovės lygį.

Išvados

1. Dauguma nuteistųjų (63,9%), kurie atlieka bausmę visuomenėje, arba yra atlikę bausmę laisvės atėmimo institucijose, patiria socialinę atskirtį.
2. Nuteistųjų suvokiama socialinė atskirtis skiriasi demografinių rodiklių grupėse: amžiaus, išsilavinimo, užimtumo, šeiminių padėties, vaikų turėjimo, gyvenamosios aplinkos, teistumo ir laisvės atėmimo rodiklių.
3. Patikimai numatyti nuteistųjų socialinės atskirties patyrimą leidžia išsilavinimas, vaikų turėjimas, gyvenama aplinka ir teistumų skaičius.
4. Nustatytas ryšys tarp nuteistųjų suvoktos socialinės atskirties ir jų psichologinės gerovės, kuris patvirtino mūsų keltą hipotezę: kuo labiau išreikšta socialinė atskirtis, tuo žemesni psichologinės gerovės įverčiai.
5. Kaip buvo tikėtasi, patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji turi žemesnę savęs priėmimą, prasčiau valdo savo aplinką ir patiria mažiau teigiamų santykių su kitais aspektų nei atskirties nepatiriantieji. Taip pat patiriantys socialinę atskirtį nuo nepatiriančiųjų skiriasi žemesniu autonomiškumo ir asmeninio tobulėjimo jausmu.
6. Patikimai numatyti nuteistųjų galimą socialinės atskirties patyrimą, remiantis psichologinės gerovės vertinimu, galima atsižvelgus į aplinkos valdymo ir asmeninio tobulėjimo skalių įverčius.
7. Nuteistųjų suvokta socialinė atskirtis neigiamai siejasi su jų subjektyvia gerove. Hipotezė, kad socialinę atskirtį patiriantys nuteistieji pasižymi žemesniu subjektyvios gerovės lygiu, pasitvirtino.
8. Nuteistųjų suvokiama atskirtis labiausiai siejasi su žemesniu pasitenkinimu gyvenimu, laisvalaikiu, sveikata, mažesniu teigiamu ir didesniu neigiamu emocingumu.
9. Patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji yra mažiau patenkinti savo gyvenimu ir laisvalaikiu nei nepatiriantieji.
10. Patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji nesiskiria pasitenkinimu santykiais su šeimos nariais (tėvais, partnere, vaikais) ir sveikata, teigiamo ir neigiamo emocingumo lygiu nuo nepatiriančiųjų.
11. Patikimai numatyti nuteistųjų galimą socialinės atskirties patyrimą, remiantis subjektyvios gerovės vertinimu, leidžia neigiamo emocingumo lygis, pasitenkinimas laisvalaikiu ir sveikata.

Suvokiamos atskirties sąsajos su asmens subjektyvia ir psichologine gerove

Santrauka

Nuteistieji mūsų visuomenėje yra išskiriami, kaip socialinę atskirtį patirianti grupė. Tačiau Lietuvoje nuteistųjų subjektyvus socialinės atskirties patyrimas nėra nagrinėtas. Taip pat nėra duomenų, kaip tai paveikia jų pasitenkinimą gyvenimu bei psichologinę gerovę. Todėl šio tyrimo tikslas buvo atskleisti nuteistųjų subjektyviai suvokiamos atskirties sąsajas su jų subjektyvia ir psichologine gerove. Tai išsiaiškinti naudinga siekiant mažinti nuteistųjų socialinę atskirtį. Vertinime naudojome socialinės atskirties skalę, kurią sudarė G. Jehoel-Gijsbers ir C. Vrooman, C. Ryff psichologinės gerovės skalę, E. Diener subjektyvios gerovės skalę, PANAS ir Lars R. Bergman klausimus apie pasitenkinimą specifinėmis gyvenimo sritimis. Tyrimo metu apklausti 86 nuteistieji. Rezultatai parodė, kad 63,9% nuteistųjų patiria socialinę atskirtį. O jų suvokiama socialinė atskirtis neigiamai siejasi su subjektyvia ir psichologine gerove. Napatiriantys socialinės atskirties nuteistieji yra labiau patenkinti savo gyvenimu ir laisvalaikiu nei patiriantieji. Taip pat išaiškėjo, kad patiriantys socialinę atskirtį nuteistieji pasižymi žemesniu autonomiškumu, savęs priėmimu, asmeninio tobulėjimo jausmu, prasčiau valdo savo aplinką ir patiria mažiau teigiamų santykių su kitais aspektais nei atskirties nepatiriantieji. Nustatyta, kad galimą nuteistųjų socialinės atskirties patyrimą patikimiausiai numatyti leidžia aplinkos valdymo ir asmeninio tobulėjimo psichologinės gerovės skalių įverčiai, bei neigiamo emocingumo lygis, pasitenkinimas laisvalaikiu ir sveikata. Tikimės, kad šie rezultatai bus naudingi rengiant įvairias programas, skirtas nuteistųjų resocializacijai, galbūt praplės žinias, į kokias jų gyvenimo sritis ar asmenines savybes yra tikslingiausia orientuotis.

Relationship between Perceived Exclusion, Subjective and Psychological Wellbeing

Summary

Convicts on probation and ex-prisoners are named as one of the social excluded members of our society. But this statement lacks of actual empirical proves. There is also no information how social exclusion influences their satisfaction with life and psychological well-being. So in this study we aimed to assess the feeling of social exclusion in convicts on probation and ex-prisoners' group and find out how it effects their subjective and psychological well-being. We used the Social Exclusion Scale developed by Jehoel-Gijsbers and Vrooman, Ryff's Scale of Psychological Well-being, Diener's Scale of Satisfaction with life, PANAS and questions to evaluate satisfaction with specific domains of life developed by Lars R Bergman. A total of 86 respondents filled the set of questionnaires. We found that 63,9% of our respondents perceived a social exclusion. And perceived social exclusion was negatively linked with subjective and psychological well-being. Respondents who did not perceived social exclusion were more satisfied with their life and leisure than those who perceived. More over, respondent who perceived social exclusion had lower results on Autonomy, Self-acceptance, Personal growth, Environmental mastery and Positive relations with others scales than not socially excluded respondents. It was revealed that the results of Environmental mastery and Personal growth allow us predict a feeling of social exclusion reliably. Also the level of Negative emotions and satisfaction with leisure and health reliably allows us make assumptions about perceived social exclusion. We hope our research will help in preparing the projects helping the resocialization of convicts on probation and ex-prisoners in order to diminish their social exclusion.

Literatūros sąrašas

1. Bayram N., Aytac S., Aytac M., Sam N. And Bilgel N., Measuring Social Exclusion: a Study from Turkey //Mediterranean Journal of Social Sciences. 2007, vol. 2 (3), p. 285-298.
2. Baldry E, McDonnell D., Maplestone P. and Peeters M., Ex-prisoners and accommodation: what bearing do different forms of housing have on social reintegration for ex-prisoners?. Australian Housing and Urban Research Institute, AHURI Positioning Paper, 2002.
3. Baumann N., Kaschel R., and Kuhl J., Striving for Unwanted Goals: Stress-Dependent Discrepancies Between Explicit and Implicit Achievement Motives Reduce Subjective Well-Being and Increase Psychosomatic Symptoms // Journal of Personality and Social Psychology. 2005, vol. 89 (5), p. 781–799.
4. Binkauskienė G., Misiūnas M., Skurdo ir socialinės atskirties problema // Lietuvos ekonomikos apžvalga, 2, 2004, p. 98 - 104.
5. Bradburn N. M. The structure of psychological well-being. Chicago: Aldine Pub. Co., 1969.
6. Braziene R., Guščinskienė J., Socialines atskirties modeliai Lietuvoje // Filosofija. Sociologija, 2004, 4, p. 50–56.
7. Brodsky S., The psychology of adjustment and well-being / Harcourt College Pub.1989.
8. Burchardt T., Grand J. and Piachaud D., Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure / In Agulnik Ph., Understanding Social Exclusion, Oxford University Press. 2002.
9. Carrol N., Unemployment and Psychological Well-being // The Economic Society of Australia. 2007, vol. 83 (262), p. 287-302.
10. Cooper C. and Berwick S., Factors Affecting Psychological Well-Being of Three Groups of Suicide-Prone Prisoners // Current Psychology. 2001, vol. 20 (2), p. 169-182.
11. Crawford J. R., Henry J. D., The Positive and Negative Affect Schedule (PANAS): Construct validity, measurement properties and normative data in a large non-clinical sample // British Journal of Clinical Psychology. 2004, vol. 43, p. 245-265.

12. Darbo su nuteistaisiais, esančiais regionų pataisos inspekcijų teritorinių padalinių įskaitoje, suvestinė / Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos administracijos reikalų skyrius. 2012.
13. Deci E. L., La Guardia J. G., Miller A. C., Scheiner M. J. and Ryan R.M, On the Benefits of Giving as well as Receiving Autonomy Support: Mutuality in Close Friendships // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2006, 32, 3, p. 313-327.
14. Diener E. and Seligman M. E. P., Beyond Money: Toward an Economy of Well-being // *Psychological Science in the Public Interest*. 2004, 5, p. 1-31.
15. Diener E., *Assessing Well-Being– The Collected Works of Ed Diener*. New York. Springer Science+Business Media. 2009.
16. Diener E., Emmons R. A., Larsen R. and Griffin Sh., The Satisfaction With Life Scale // *Journal of Personality Assessment*. 1985, 49 (1), p. 71-75.
17. Diener E., Ng W., Harter J. And Arora R., Wealth and Happiness Across the World: Material Prosperity Predicts Life Evaluation, Whereas Psychosocial Prosperity Predicts Positive Feeling // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2010, vol. 99 (1), p. 52–61.
18. Diener E., Suh E., Lucas R.E. and Smith H.L., Subjective Well-being: Three Decades of Progress // *Psychological Bulletin*, 1999, 125, p. 276-302.
19. Diener R. B. and Dean B., *Positive Psychology Coaching*. / John Wiley & Sons. Canada, 2004.
20. Dierendonck D., Diaz D., Rodriguez-Carvajal R., Blanco A., Moreno-Jimenez B., Six-Factor of Psychological Well-being, a Spanish Exploration // *personality and Individual Differences*. 2008, 36, p. 629-643.
21. Esere M. O., Effectiveness of Six Thinking Hats Training in Improving the Psychological Well Being of Prison Inmates in Central Prison // *IFE Psychologia*. 2007, vol. 15 (2), p. 132-142.
22. Eurostat, *Combating Poverty and Social Exclusion*. Liuxembourg: Publications Office of the European Union, 2010.
23. Fitzpatrick T., *Welfare theory: an introduction*. / PALGRAVE. New York, 2001.
24. Garland J. T., Morgan R. D., Beer A. M., Impact of Time in Prison and Security Level on Inmates' Sexual Attitude, Behavior, and Identity // *Psychological Services*. 2005, vol. 2 (2), p. 151-162.

25. Gutierrez L. et al., Personality and Subjective Well-being: big five correlates and demographic variables // *Personality and Individual Differences*. 2004, vol. 38, p. 1561-1769.
26. Hall B., Gabor P., Peer Suicide Prevention in a Prison // *Crisis*. 2004, vol. 25 (1), p. 19-26.
27. Hauser R. M., Springer K. W., Pudrovska T., Temporal Structures of Psychological Well-Being: Continuity or Change? / Gerontological Association of America. Orland, Florida, 2005.
28. Helliwell J. and Putnam RD., The Social Context of Well-being / In Huppert F., Keverne B. and Baylis N., Oxford: Oxford University Press. 2005.
29. Hoff S. and Vrooman C., Dimensies van sociale uitsluiting; naar een verbeterd meetinstrument [Dimensions of social exclusion – towards an improved measuring instrument] / The Hague: The Netherlands Institute for Social Research|SCP. 2011.
30. Hoom A., A Short introduction to Subjective Well-being: its Measurement, Correlates and Policy Uses / Centre for Economic & International Studies (CEIS), the Joint Research Centre of the European Commission and the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). 2007.
31. House JS., Umberson D. and Landis KR., Structures and Processes of Social Support // *Annual Review of Sociology*. 1988, 14, p.293-318.
32. Ivanoff A., Jang J. S., The Role of Hopelessness and Social Desirability in Predicting Suicidal Behavior: A Study of Prison Inmates // *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. 1991, vol. 59 (3), p. 394-399.
33. Jehoel-Gijsbers G. and Vrooman C., Explaining social exclusion; A theoretical model tested in the Netherlands / The Hague: The Netherlands Institute for Social Research|SCP. 2007.
34. Jehoel-Gijsbers G. and Vrooman C., Social exclusion of the elderly. A comparative study of EU Member States / Brussels: Centre for European Policy Studies. 2008.
35. Keyes C. L. M., Social Well-being // *Social Psychology Quarterly*. 1998, 61, p.121-140.
36. Linley P.A. and Joseph S., Positive psychology in Practice / John Wiley & Sons. Canada, 2004.
37. Lyubomirsky et al., Happiness and Self-esteem // *Psychological Bulletin*. 2005, vol 138, p. 400-421.

38. McKee-Ryan F., Song Z., Wanberg C. R., Kinicki A. J., Psychological and Physical Well-Being During Unemployment: A Meta-Analytic Study // *Journal of Applied Psychology*. 2005, vol. 90 (1), p. 53–76.
39. Magaletta P. R. et al., Prison Inmate Characteristics and Suicide Attempt Lethality: An Exploratory Study // *Psychological Services*. 2008, vol. 5 (4), p. 351-361.
40. Marcus D. K. et. Al, Negative Affect and Interpersonal Rejection Among Prison Inmates in a Therapeutic Community: A Social Relation Analysis // *Abnormal Psychology*. 2001, vol. 110 (4), p. 544-552.
41. Mikulionienė S. Socialinė atskirtis: sąvokos samprata ir vartoseną Lietuvoje // *Socialinis darbas*. 2005, 4 (2), p. 20-32.
42. Mosley J., Poverty, Welfare Receipt and Adolescent Self-esteem / NSFH Working Paper. 1995.
43. Muller J., Winocur S., The Effect of Unemployment on Psychological Well-being in Australian Clerical Workers: Gender Differences // *Australian Journal of Psychology*. 1993, vol. 45 (2), p. 103-108.
44. Negovan V., Dimensions of Students' Psychosocial Well-being and Their Measurement: Validation of a Students' Psychosocial Well Being Inventory // *Europe's Journal of Psychology*. 2010, 2, p. 85-104
45. Park N., The Role of Subjective Well-being in Positive Youth Psychology // *Annals of the American Academy*. 2004, p. 25-36.
46. Poviliūnas A. Pilietinė visuomenė / Žmogaus socialinė raida. 2001, Vilnius.
47. Reducing re-offending by ex-prisoners / Report by the Social Exclusion Unit. United Kingdom, 2002.
48. Rhodes J., Ex-Offenders, Social Ties and The Routs Into Employment // *Internet Journal of Criminology*. 2008. Prieiga internet: www.internetjournalofcriminology.com [žiūrėta 2011-10-08].
49. Ryan R.M., Deci E.L., On Happiness and Human Potentials: a review of research on Hedonic and Eudamonic well-being // *Annual Review of Psychology*. 2001, p. 142-156.
50. Ryff C. D. and Singer B., The Contours of Positive Human Health // *Psychological Inquiry*. 1998, 9 (1), p.1-28.

51. Ryff C. D., Happiness is Everything, or Is It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-being // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989, 57, p. 1069-1081.
52. Ryff C. D., Psychological Well-Being in Adult Life // *Current Directions in Psychological Science*. 1995, vol. 4 (4), p. 99-104.
53. Room G. Social exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalisation // *International Social Welfare*. 1999, vol. 8, (3), p. 166-174.
54. Seligman M., Steen T., Park N., Peterson C., Positive Psychology Progress: empirical validation of interventions // *American Psychologist*. 2005, vol. 60 (5), p. 410-421.
55. Sen A., *Development as Freedom* / New York: Random House inc. 1999.
56. Senter A., Morgan R. D., Serna-McDonald C., and Bewley M., Correctional Psychologist Burn-out, Job Satisfaction, and Life Satisfaction // *Psychological Services*. 2010, vol. 7 (3), p. 190–201.
57. Socialinės integracijos paslaugų socialiai pažeidžiamų ir socialinės rizikos asmenų grupėms situacijos, poreikių ir rezultatyvumo vertinimas, siekiant efektyviai panaudoti 2007-2013 m. ES struktūrinę paramą. Vertinimo ataskaita. Viešosios politikos ir vadybos institutas. 2011
58. Steverink N., Lindenberg S., Which Social Needs Are Important for Subjective Well-Being? What Happens to Them With Aging? // *Psychology and Aging*. 2006, vol. 21 (2), p. 281-290.
59. Šarakauskienė Ž., Bagdonas A., Viresniųjų klasių mokinių subjektyvios gerovės komponentų ir sociodemografinių kintamųjų sąsajos // *Psichologija*. 2010, 41, p. 18-32.
60. Šarakauskienė Ž., Bagdonas A., Vyresnių klasių mokinių psichologinės gerovės prognostiniai kintamieji // *Psichologija*. 2011, 44, p. 7-21.
61. Šilinskas R., Žukauskienė R., Subjektyvios gerovės išgyvenimas ir su juo susiję veiksniai vyrų imtyje // *Psichologija*. 2004, 30, p. 47-58.
62. Ursprung A. W., Hayman P. M., Measurement of Adaptive Behavior in Prison Environments // *Rehabilitation Psychology*. 1983, vol. 28 (4), p. 217-229.
63. Valickas G., *Asmenybės savęs vertinimas*. VU leidykla. Vilnius, 1991.
64. Vazonienė G., *Subjektyvi gerovė ir socialinė atskirtis: pagyvenusių žmonių atvejis* / *Daktaro disertacijos santrauka*. Kauno technologijos universitetas, Lietuvos socialinių tyrimų centras. 2011.

65. Xu J., Roberts R. E., The Power of Positive Emotions: It's a Matter of Life or Death—Subjective Well-Being and Longevity Over 28 Years in a General Population // Health Psychology. 2010, vol. 29 (1), p. 9-19.

Priedas 1. Kreipimasis į respondentus.

Gerbiami respondentai,

Aš, Mykolo Romerio universiteto teisės psichologijos specialybės antro magistro kurso studentė Skirmantė Gilytė, atlieku magistro baigiamąjį darbą apie suvoktos atskirties ir subjektyvios bei psichologinės gerovės sąsajas.

Prašome Jūsų užpildyti anketas, kurios skirtos asmeniškam patiriamos socialinės atskirties, subjektyvios bei psichologinės gerovės įvertinimui. Taip pat prašome atsakyti į keletą asmeninių klausimų apie Jūsų amžių, išsilavinimą, užimtumą, artimus ryšius bei kriminalinę praeitį, kurie mums padės išsamiau analizuoti rezultatus.

Šiame tyrime bus analizuojami tik apibendrinti visų tyrimo dalyvių rezultatai, neminint konkrečių vardų ir pavardžių. Garantuoju Jūsų užduočių atlikimo medžiaga nebus viešinama ir naudojama tik tyrimo tikslams.

Sutikdami dalyvauti šiame tyrime, Jūs prisidėsite renkant duomenis, kurie padės įvertinti kaip nuteisti asmenys, nesantys įkalinimo įstaigose, patiria socialinę atskirtį, kokiose gyvenimo srityse jie susiduria su daugiausia sunkumų ir kaip tai siejasi su jų bendru pasitenkinimu gyvenimu.

Mums labai svarbi Jūsų nuomonė ir pastebėjimai, todėl labai prašome nuoširdžiai atsakyti į pateiktus klausimus.

Jūsų dalyvavimas tyrime labai svarbus.

Nuoširdžiai dėkoju Jums už bendradarbiavimą.

Priedas 2. Socialinės atskirties dimensijų įverčių vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai grupėse, sudarytose pagal demografinius rodiklius.

Demografinis rodiklis	Grupės	Nepritekliaus		Socialinių institucijų prieinamumas		Gyvenamos aplinkos sąlygos		Socialinis dalyvavimas		Normų integracija	
		Vid.	SD	Vid.	SD	Vid.	SD	Vid.	SD	Vid.	SD
Amžius	18-24	2,9	1,0	2,3	1,0	2,4	0,9	2,4	0,6	2,3	0,5
	25-29	3,0	0,8	2,2	0,7	1,9	0,5	2,8	0,5	2,2	0,6
	30-39	3,1	1,1	2,1	0,7	2,1	0,8	2,9	0,6	2,1	0,7
	40 ir daugiau	2,9	1,0	2,3	0,8	1,8	0,5	2,7	0,6	1,6	0,7
Išsilavinimas	Žemesnis nei vidurinis	3,2	0,9	2,4	0,9	2,1	0,8	3,1	0,5	2,3	0,4
	Vidurinis	3,0	1,0	2,1	0,8	1,8	0,5	2,6	0,5	1,9	0,7
	Aukštesnis nei vidurinis	2,7	1,0	2,2	0,7	2,3	0,9	2,4	0,6	1,9	0,7
užimtumas	Dirba	2,7	1,0	2,0	0,8	1,9	0,7	2,4	0,6	1,8	0,6
	Nedirba	3,1	0,9	2,3	0,7	2,1	0,7	2,8	0,5	2,1	0,7
Šeiminė padėtis	Vedęs	2,8	0,9	2,1	0,8	2,0	0,5	2,4	0,5	1,9	0,6
	Išsituokęs	3,0	1,2	2,4	0,9	1,9	0,6	2,7	0,6	1,6	0,7
	Nevedęs	3,1	0,9	2,2	0,7	2,1	0,8	2,8	0,6	2,2	0,6
Vaikai	Turi	2,9	0,9	2,1	0,9	1,9	0,6	2,6	0,5	1,7	0,6
	Neturi	3,0	1,1	2,2	0,7	2,1	0,9	2,8	0,7	2,2	0,6
Gyvenama aplinka	Su tėvais	2,7	0,9	2,1	0,8	1,8	0,7	2,6	0,6	2,0	0,7
	Su partnere	3,0	0,9	2,2	0,8	2,1	0,7	2,5	0,5	1,9	0,6
	Vienas/su draugais	2,6	1,3	2,1	0,7	2,0	0,6	2,6	0,6	1,7	0,6
	Neturi pastovios gyv. vietos	4,1	0,2	2,4	0,4	2,6	0,5	3,5	0,3	2,6	0,2
Teistumas	1 kartas	2,4	0,9	1,9	0,6	1,8	0,6	2,4	0,5	1,7	0,6
	2-3 kartai	3,2	1,0	2,4	0,9	2,3	0,8	2,9	0,5	2,1	0,7
	4 ir daugiau kartų	3,7	0,6	2,5	0,5	2,1	0,9	3,0	0,6	2,4	0,5
Laisvės atėmimas	Grižęs po	3,0	1,0	2,4	0,8	1,9	0,6	2,8	0,6	1,9	0,7
	Nebuvo	2,9	1,1	1,9	0,7	2,2	0,8	2,6	0,6	2,1	0,6